

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О. ПОТЕБНИ

Гладі Олександр Іванович

УДК 81'373.6 – 81'373.2

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА ТОПОНІМІЯ БАЛКАНСЬКОГО АРЕАЛУ

Спеціальність 10.02.03 – слов'янські мови

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України **Скляренко Віталій Григорович**, директор Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Стоянов Іван Андрійович, декан філологічного факультету Славистичного університету

доктор філологічних наук, професор
Лучик Василь Вікторович, завідувач кафедри слов'янської філології Національного університету “Києво-Могилянська академія”

доктор філологічних наук, професор
Левицький Віктор Васильович, завідувач кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького Національного університету імені Юрія Федьковича

Захист відбудеться “ ” _____ 200 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української мови НАН України (01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано “ ” _____ 200 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

Т.Я. Марченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність дослідження. Вивчення балканського топонімікона завжди було перспективним і популярним напрямком мовознавчих студій, про що свідчить величезна бібліографія досліджень, спеціально присвячених ономастиці цього ареалу, чи таких, де вона просто використана як фоновий фактаж для підтвердження версій, пов'язаних з інтерпретацією мовних фактів інших частин індоєвропейської діалектної зони. У центрі уваги авторів значної кількості цих досліджень перебуває субстратна топонімія, тобто релікти зниклих автохтонних мов, збережені в корпусах географічних назв сучасних ідіомів балканського ареалу (догрецький шар анатолійського походження, іллірійська, фракійська, кельтська, субстратна романська ономастика та ін.), див. дослідження В.І. Георгієва, І. Дуриданова, Д. Дечева, П.Хр. Ілієвського, Ю.В. Откушщикова, П. Скока, І. Поповича, А. Люми, Х. Крає, А. Майєра та ін. Кількісно меншу групу становлять праці, орієнтовані на опис і аналіз слов'янського ономастикона Балкан.

Особливе і досить важливе для палеославістики завдання становить реконструкція праслов'янської топонімії балканського ареалу, тобто корпусу реліктових слов'янських географічних назв. Аналіз цих назв відкриває перспективи для характеристики давніх слов'янських ідіомів цієї території. Від того, наскільки успішною буде робота в цьому напрямку, залежать:

- визначення первісного ареалу функціонування праслов'янських діалектів (території, з якої здійснювалося розселення носіїв слов'янського мовлення);
- уточнення напрямку рухів носіїв праслов'янських діалектів;
- уточнення хронологічних рамок інфільтрації слов'янської мовної норми на Балкани;
- окреслення основних лексичних і фонетичних ознак місцевих праслов'янських ідіомів та визначення їхнього відношення до слов'янських діалектів інших частин Славії на підставі ізоглос;
- визначення методів розпізнання слідів діалектного членування давньої слов'янської мовної зони на Балканах загалом;
- характеристика різних аспектів історії діалектів балканських слов'ян тієї доби, що передувала формуванню окремих південнослов'янських мов.

Усе сказане, а також те, що праслов'янська топонімія Балкан ще не була предметом спеціального дослідження, зумовлює **актуальність** реферованої дисертації.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. План і методіку дослідження узгоджено з плановою темою Українського мовно-інформаційного фонду НАН України «Лінгвістичні та системотехнічні принципи побудови системи загальнослов'янської лексикографії (“Лексика-Славіка”))». Тема дисертації затверджена вченою радою Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Протокол № 7 від 22 грудня 2006 р.).

Мета дослідження – комплексна реконструкція й етимологічна інтерпретація праслов'янського шару в топонімії Греції та в гідронімії південних

(балканських) слов'ян як підстава для відновлення фрагментів праслов'янського словника, на базі якого можна здійснити опис праслов'янських діалектів цього ареалу та визначити їхнє відношення до слов'янських діалектів інших частин слов'янської мовної зони. Хоч словенська та хорватська території належать до балканської мовної зони лише частково, їхня гідронімія також стала об'єктом аналізу. Робиться це задля відновлення якомога повнішого (на сьогодні) списку праслов'янських гідронімів південнослов'янських мов узагалі. Досягнення поставленої мети стає можливим завдяки розв'язанню ряду **завдань**:

1) уточнення (на підставі лінгвістичних методів) хронології інфільтрації носіїв праслов'янських діалектів у межі балканського ареалу;

2) визначення осередку експансії слов'янської мовної норми на Балкани;

3) реконструкція реліктового корпусу слов'янських географічних назв території Греції;

4) класифікація реконструйованої на базі слов'янської топонімії Греції праслов'янської лексики шляхом зіставлення її з лексиконом слов'янських діалектів інших частин Славії (для виявлення спільнослов'янських та діалектних форм);

5) опис фонетичних особливостей реконструйованої на базі слов'янської топонімії Греції праслов'янської лексики;

6) виявлення слідів членування ареалу праслов'янських ідіомів грецької території;

7) реконструкція праслов'янського шару в гідронімії південнослов'янської мовної зони;

8) опис реконструйованого праслов'янського гідронімікона південних слов'ян і зіставлення його з праслов'янською гідронімією інших слов'ян як засіб виділення спільнослов'янських та діалектних утворень;

9) виділення найдавніших осередків слов'янського мовлення у межах південнослов'янського ареалу на підставі визначення зон концентрації значної кількості праслов'янських гідронімів;

10) характеристика деяких аспектів мовної ситуації в балканському ареалі доби, що передувала формуванню окремих південнослов'янських мов.

Об'єктом дослідження в дисертації виступають корпус праслов'янських топонімів балканської мовної зони (реліктовий слов'янський топонімікон Греції та фондова слов'янська гідронімія суч. південнослов'янських країн) як значний фрагмент місцевого праслов'янського словника та праслов'янські діалекти балканського ареалу, характеристика яких здійснюється на підставі аналізу результатів реконструкції цього фрагмента.

Предмет дослідження – ареальні характеристики, етимологічна (первісна) структура (фонетична, словотвірна) давніх слов'янських топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів, хоронімів) всіх історичних областей Греції, архаїчних слов'янських гідронімів південнослов'янської території та (в окремих випадках) слов'янських антропонімів із різних частин Славії, словотвірні моделі, за якими оформлено ці оніми, та відображені в них моделі номінації. Разом із апелюваннями,

ці топоніми використовуються як підґрунтя для реконструкції праслов'янської топонімії Балкан. Структура південнослов'янських ойконімів як самостійний предмет дослідження в дисертації не розглядається, оскільки її вивчення, по-перше, становить окрему проблему, а по-друге, власне слов'янський ойконімний реєстр зазначеного ареалу в основній своїй масі (за винятком реліктових топонімів, перенесених сюди з території слов'янської прабатьківщини) формувався на очах історії й часто репрезентує: а) результати слов'янської адаптації місцевих субстратних назв; б) відносно пізню взаємодію слов'янських мов із сучасними балканськими (неслов'янськими) ідіомами.

Джерельна база дослідження – матеріал, дібраний з реєстрів слов'янської ономастики, пам'яток писемності, етимологічних словників слов'янської ономастики, Ономастичного картотеки та Ономастичного архіву Інституту української мови НАН України, словників слов'янської апеллятивної лексики (нормативних, діалектних, історичних, етимологічних), досліджень зі слов'янської етимології.

Методологічна основа дослідження – принципи системності та історизму, котрі вимагають розгляду мовних одиниць у їхній динаміці, самобутності та зв'язках з іншими мовними та позамовними явищами. Характер напрямку пошуків зумовив вибір **методів дослідження**, серед яких:

- етимологічний (для визначення генезису та тлумачення структури аналізованих форм);
- порівняльно-історичний (для реферованого дослідження актуальні три основні його принципи: встановлення генетичної спорідненості аналізованих форм, реконструкція архетипів, визначення відносної хронології);
- ареальний (для пошуку й опису реліктових діалектних утворень).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше у слов'янському мовознавстві здійснено фронтальну реконструкцію **праслов'янської топонімії Греції** та праслов'янського корпусу гідронімії південнослов'янських мов (у сучасній палеославістиці не існує спеціальних досліджень, які б ставили аналогічні завдання за винятком окремих статей, розвідок, присвячених етимологічному трактуванню окремих архаїчних слов'янських назв/груп назв балканської мовної зони; праці М.Р. Фасмера, В. Георгієва, Й. Заїмова, Ф. Малінгудіса та З. Голомба, присвячені аналізу слов'янської топонімії Балкан, мають іншу мету), визначено критерії стратифікації слов'янського топонімікона Греції, схарактеризовано **праслов'янські діалекти цієї території**, визначено їхнє місце серед слов'янських діалектів інших частин Славії, окреслено межі окремих праслов'янських ідомів усередині слов'янської мовної зони Греції та найдавніші осередки слов'янського мовлення в межах суч. південнослов'янської території (за даними праслов'янської гідронімії), запропоновано шляхи підходу до етимологічного аналізу та реконструкції архаїчних південнослов'янських гідронімів зі зруйнованим анлаутом (ряд фонетичних рис, які потрібно враховувати), введено в науковий обіг значну кількість нових етимологічних версій та нових доказів і

уточнень уже наявних у літературі етимологій. На основі етимологічного дослідження реліктової слов'янської топонімії Балкан запропоновано нові докази найдавнішої (до V ст. н. е.) інфільтрації слов'янської мовної норми в межах балканського ареалу, викладено нові лінгвістичні аргументи теорії, за якою епіцентром експансії носіїв праслов'янського мовлення на Балкани було Середнє Подунав'я.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в: 1) обґрунтуванні комплексної проблеми реконструкції праслов'янського топонімікона Греції та реліктової гідронімії південнослов'янської території як окремого аспекту палеославистики, який не висвітлювався сучасною наукою; 2) обґрунтуванні нових аспектів гіпотези про експансію носіїв праслов'янського мовлення на Балкани до V ст. н. е. (зокрема, їхню появу тут у III-IV ст.); 3) обґрунтуванні нових аспектів гіпотези про паннонський ареал як осередок поширення слов'янської мовної норми на Балканський півострів та суміжні території (передусім такого аспекту, як теорія реконструкції давніх ексклюзивних паннонсько-балканських ізоглос); 4) обґрунтуванні гіпотези про належність частини праслов'янських ідіомів території Греції та суч. південнослов'янських країн до того ж прадіалекту, якого сягають саме західно- і східнослов'янські мови (ці давні балканослов'янські діалекти кваліфікуються як одна з його гілок), але не південнослов'янські; 5) визначенні приблизних меж ареалу цих ідіомів як підстави для обґрунтування проблеми діалектного членування мовної зони грецьких слов'ян; 6) доведенні факту мовної неоднорідності слов'янського населення Греції всупереч теорії, за якою його діалекти включено до болгаро-македонської гілки південнослов'янських мов; 7) реконструкції в південнослов'янському гідроніміконі двох рядів давніх гідронімічних ізоглос, які поєднують окремі південнослов'янські мови лише зі східно- та/або західнослов'янськими мовами, як свідчення давньої мовної неоднорідності цієї частини ареалу балканських слов'ян і свідчення поширення тут носіїв слов'янського мовлення двома потоками. Крім того, у дисертації дістала подальший розвиток теорія поширення фонетичної інновації *tert > terət, tolt > tolət* на Балкани з паннонського ареалу.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріал, конкретні та теоретичні положення дисертації можуть бути використані в практиці дослідження слов'янського глотогенезу, в процесі створення етимологічних словників окремих слов'янських мов, словника праслов'янської лексики, в дослідженнях із праслов'янської мови, порівняльної граматики та історії слов'янських мов. Отримані результати мають значення для подальшого вдосконалення методики етимологічних досліджень архаїчної слов'янської ономастики, крім того, вони можуть бути застосовані у складанні навчального курсу «Вступ до слов'янської філології», спецкурсів і спецсеминарів з історії слов'янських мов, створенні посібників із порівняльної граматики та історії слов'янських мов.

Особистий внесок здобувача. Усі викладені в дисертації результати отримано одноосібно, всі статті написано без співавторів.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення дисертації у вигляді доповідей було виголошено та обговорено на Всеукраїнській науковій конференції «З ХХ в ХХІ століття», присвяченій 90-річчю проф. А.О. Білецького (Київ, 2001), ІХ Всеукраїнській ономастичній конференції «Ретроспекція і перспективи української ономастики» (Кіровоград, 2001), ХІ Міжнародній ономастичній конференції «Українська ономастика в загальнослов'янському контексті» (Чернівці, 2007), Міжнародній ономастичній конференції «Традиційне і нове у вивченні власних імен» (Святогірськ, 2005), наукових читаннях пам'яті Ю.К. Редька (Київ, 2005), засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України (2004), щорічному Міжнародному лінгвістичному семінарі «Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці» (Донецьк, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008), Міжнародній науковій конференції «Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах» (Гомель, 2002, 2004), Міжнародній науковій конференції «Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі» – до 100-річчя проф. Ф.Т. Жилка (Київ, 2008).

Публікації. Основні теоретичні та конкретні положення дисертації опубліковано в 32 статтях (серед яких 24 у виданнях, затверджених ВАК України як фахові, і 4 у закордонних періодичних виданнях), 1 тезах і одній монографії «Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан» (Київ; Кіровоград, 2008).

Структура дисертації. Праця складається зі вступу, основної частини (три розділи), висновків, списків використаної літератури (277 позицій) та джерел (282 найменування), переліку умовних скорочень. Повний обсяг дисертації – 478 сторінок, основного тексту – 419 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність теми, зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами, сформульовано його мету і завдання, названо предмет, об'єкт і джерельну базу. Тут же перелічено методи дослідження, викладено наукову новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення, наведено результати апробації дисертації та відомості про кількість публікацій.

Розділ перший («**Теоретичні й методологічні проблеми дослідження слов'янської топонімії Балкан**») присвячено характеристиці й обґрунтуванню теоретичних проблем, які розробляються в дисертації. Річ у тім, що питання реконструкції праслов'янського топонімікона Балкан як окрема проблема палеоєтимології не поставало, тому цей її аспект лишився недослідженим. Проблема відновлення праслов'янського шару в балканській топонімії фактично представляє цілий комплекс проблем, кожна з яких потребує формулювання, опису й вирішення в межах загальної теорії реконструкції праслов'янського мовного стану. Зокрема, результати реконструкції праслов'янського лексичного корпусу в топонімії балканського ареалу (у слов'янському топоніміконі Греції та гідро-

німіконі балканослов'янських мов) дають підстави для: а) обґрунтування гіпотези про інфільтрацію слов'янської мовної норми на Балкани до V ст. н. е.; б) визначення території експансії слов'янської мовної норми в межі балканського ареалу; в) методологічна проблема обґрунтування критеріїв визначення топонімів як праслов'янських (взагалі – проблема хронологічної стратифікації слов'янської топонімії балканської зони); г) опис фонетичних та лексичних ознак праслов'янських діалектів Греції та визначення їхнього відношення до слов'янських діалектів інших частин Славії; ґ) опис і пояснення давніх лексичних розбіжностей у праслов'янському корпусі південнослов'янської гідронімії як засіб уточнення плотогенезу слов'янських ідіомів Балкан. Кожна з цих проблем має свої теоретичні аспекти.

У підрозділі 1.1. “Найдавніші сліди інфільтрації слов'янської мовної норми в межі балканського ареалу” аналізуються мовні релікти давньої слов'янської хвилі на Балканах у період до V ст. н. е. Річ у тім, що в палеославістиці панує погляд, згідно з яким час появи слов'ян у межах балканської території припадає на кінець V – початок VI ст. н. е. Це твердження стало аксіомою, тому традиційно здебільшого сприймається некритично й не переглядається, хоч зібрані сучасною наукою факти дають підстави для іншого погляду на датування початку слов'янського переселення на Балкани.

1.1.1. “Мовні релікти першої слов'янської хвилі на Балканах”. Якщо проблему пошуків найдавніших (до V ст. н. е.) слідів слов'янської мовної норми на Балканах вирішувати поетапно, то *першим кроком* буде визначення ймовірної території, звідки ця норма потрапила в межі балканського ареалу. У зв'язку з цим у цьому параграфі, по-перше, запропоновано нові докази теорії (основні представники П.Й. Шафарик та О.М. Трубаčov), згідно з якою носії праслов'янських діалектів мігрували на Балканський півострів та суміжні землі з території Середнього Подунав'я, зокрема, з Паннонії, де слов'янська ономастика фіксується вже з II ст. н. е. Безперервність існування тут слов'янського мовлення підтверджується й географічними назвами, датованими III ст. н. е.: *Batua* = **Bođva* ~ **body*, -*ъve*, ~ **bodq*, **bosti*; *Valcum* = **Volkъ* ~ **volkъ* < **velkt' i*; *Vereā* = **Verēja* чи **Vereja*; *Milata* = **Mil-ot-* ~ **milota*, д.-кашуб. (помор.) *Milota*, 1296 р. – топонім, *Miliota*, XIV ст. – земля у слов'янській області Албанії; *Risimū* = **Rъž-ьno* (*město*) ~ **rъžь*, -*i*, рос. діал. *рожніца* зб. ‘хлібні злаки’; *Salva*, Σαλβα = **Solava* (**Sālava*) ~ пел. **solъь*; *Sanderva* = **Sq-derv-* ~ **dervo*, ст.-рос. *Судеревскій рубезь*, 1483-1502 pp.; *Straviana* = **Ostrovjane* < **ostrovъ*; *Burna*, III ст. н. е. = **Brъn-* ~ пел. **brъna* / *brъno*; *Pelva* (часи римської колонізації) = **Pelva* ~ *Плѣва* (*Плива*) – пр. Врбасу в Боснії. *Другим кроком* буде пошук тих онімів, які можуть бути витлумачені на слов'янському мовному ґрунті. Якщо пошук дасть позитивні результати, тобто в давньому балканському топоніміконі дійсно функціонують чи функціонували слов'янські назви, цей факт буде підставою для гіпотези про найдавнішу інфільтрацію носіїв праслов'янських діалектів у межі балканського ареалу. Тому, по-друге, тут обґрунтовується думка про можливість інфільтрації давньої слов'янської мовної норми в межі балканської зони

вже у III-IV ст. н. е., доказом чого виступає давня балканська топонімія слов'янського походження, наявна в пам'ятках цієї доби: *Altina*, III ст. н. е. (між Аквілеєю та Сремською Митровицею) – латинізована форма, що відбиває гр. **Ἀλτίνα* (у діалектах, де втрачалося будь-яке анлаутне *s*-) < **Σαλτίνα* = псл. **Soltina* (пор. словц. *slatina* ‘болото’, рос. дал. *солотина* ‘болото із застійною водою’ та ін.); *Bergule*, III – поч. IV ст. н. е. (між Аквілеєю та Царградом) ~ фрак. топонім Βεργούλη = псл. **Bergulь* / **Bergul'a* ~ **bergь* ‘берег, висота’; *Brendice*, сер. III – поч. IV ст. н. е. (між Македонією, Фракією та Царградом) ~ *Brendice* (вар. *Priendice*), IV ст. н. е. = псл. **Prędica* чи **Prędьca* ~ **prędq*, **pręsti* ‘прясти’ (пор. рос. ойконім *Пряжа* в Олонецькій губ. < **prędja*). Можливо, до цих форм належить і топонім *Brandic* (*Prandic*, *Predenec*), локалізований у межиріччі Дунаю та Морави (територія слов'янського племені *praedenecenti* – частина племені *бодричів*). З іншого боку, не виключене читання балканських тополексем як псл. **Prędьсьь* ~ **prędьь*, рефлексі якого мають значення ‘швидка течія’, ‘струм’, ‘потік’, ‘мілина’, ‘загата’. Далі пор.: *Burno*, IV ст. н. е. (територія суч. Далмації) ~ *Burna*, III ст. н. е. (Паннонія) = псл. **Bьrna* / **Bьрно* ~ **bьrna* / **bьрно* (: словн. *bьna* ‘глина’, в.-луж. *borno* ‘болото, драговина’ та ін.; фіксація *Burno* репрезентує або неточний запис праслов'янської лексеми замість очікуваного **Bruno* чи **Brino*, або ж відбиває давню слов'янську діал. форму, що нагадує в.-луж. *borno*); Βυλαζωρα, *Bylazora*, 216 р. н. е. (р-н суч. Велеса) = псл. **Bělozora*, тобто родовий належності щодо антропоніма **Bělozory* (**Bělozora gordь* / **město*); *Drubetis*, IV ст. н. е. (між Брѣза Паланка та Стъклен) ~ *Drobotae* – римська муніципалія на Дунаї, *Drobota*, *Drobotae*, *Drubeta*, *Drubetae*, Δρουβητίς (Фракія) = псл. **Drob-et-* ~ **droba* (: чес. *droba* ‘різновид пісковика’, словц. *droba* ‘т. с.’ та ін.), пор. ще слов'ян. топонім на території суч. Румунії *Drobota-Turnu Severin*, адаптований у румунському мовленні; *Ostudizo*, сер. III – поч. IV ст. н. е. (між Аквілеєю та Царградом) ~ *Ostudizum*, IV ст. н. е. – назва слов'янського поселення за Дунаєм = псл. **Ustьje* (?), адаптована у фракійському мовленні шляхом долучення *diza* (-*os*) ‘фортеця’; Καρπιανοί, II ст. н. е. – плем'я (жило між племенами *peucyni* й *bastarni*) = **korpjane* ~ **skorpa* / **skorpja* (: макед. діал. *скранја* ‘ялова земля, кам'янистий ґрунт’, словц. *škrapu* ‘борозни на поверхні карстових скель’).

У параграфі 1.1.2. “Слов'яно-грецькі контакти й умовність датування” наведено додаткові (непрямі) свідчення давнього перебування носіїв праслов'янських діалектів на Балканах. Зокрема, місцева політична ситуація, при якій слов'яни вже у V ст. н. е. відігравали помітну роль у грецькому соціумі, не могла скластися одразу, оскільки для цього потрібен значний час (кілька поколінь) греко-слов'янської взаємодії, протягом якої завдяки змішанним шлюбам (звіди сім'ї, в яких діти отримували слов'янські імена), службі слов'ян у візантійській армії з'являлася можливість призначення їх на керівні (військові чи адміністративні) посади, відтак – належність певних представників наступного покоління слов'ян до вищих класів місцевого суспільства, пор. такі виразно слов'янські імена найвищих посадових осіб Греції, як: Ἀναγύστος, 469 р.

н. е. – головнокомандувач візантійськими військами у Фракії = псл. **Onogostь* ~ серб. *Onogošt*, чес. *Onogost* – особові назви, де перша частина – займенник, частка **ono* (пор. з іншими постпозитивними компонентами *Anatrog* – князь ободритів, 1070 р., < **Onodorgь*, чес. *Onomysl* – антропонім < **Onomyslь*); Βυγλενίζα, VI ст. – ім'я рідної сестри імператора Юстина = псл. **bēglēnica* – дериват від adj. *bēglēna* (: рос. діал. *бегляна* ‘жінка, що втекла звідки-небудь’); Οὐπράουδο (*Уп'рауда*) – друге ім'я імператора Юстиніана (Юстина), який за походженням був слов'янином, = **Upravьda* (похідне з формантом *-ьda* від **upraviti*, як **praviti* > **pravьda*); Δουλπικίvη – дружина Юсти(ніа)на = псл. **L'ubьkyni*/**L'ubьkynь* – похідне на *-yni/-ynь* від **Lubьka* (: словц. діал. *Lubka* ‘кохана, коханка’, рос. діал. *любка* ‘т. с.’ та ін.; пор. щодо словотвірної структури **nětkyni* < **nětkьka*); Οβσγάρδος, 555 р. – ім'я полководця на службі в імператора Юстиніана = **Vьsegordь* (перший елемент – займенник **vьse*) ~ **gorditi* ‘загороджувати, зміцнювати’.

Отже, взаємодія носіїв давнього слов'янського мовлення з автохтонним населенням Балкан – досить тривалий процес, тому в ситуації, описаній авторами документів V ст. н. е., слід вбачати *не початок інфільтрації*, а *етап затухання* однієї з перших слов'янських етнічних хвиль на Балканському півострові. Відповідно, і розпочалося давнє слов'янське переселення щонайменше в III–IV ст. н. е. Саме так, оскільки по-іншому навряд чи можна пояснити (особливо, коли сприйняти тезу про проникнення слов'янських племен у цей ареал тільки наприкінці V ст.) ситуацію такого швидкого злиття слов'янського етносу з місцевим, яка не могла скластися за одне покоління. Датування точки відліку появи носіїв праслов'янських діалектів у цьому ареалі п'ятим століттям нової ери – умовність, а не точно встановлений факт. Умовність тому, що окреслює хронологічні рамки лише однієї з потужних (а тому помітних за ступенем впливу на місцеву етнічну ситуацію) міграційних хвиль, проте, вочевидь, не першої.

Підрозділ 1.2. “*Проблематика дослідження слов'янського ономастичного суперстрату Греції*” присвячено теоретичним і методологічним питанням етимологічного аналізу слов'янської топонімії Греції. У параграфі 1.2.1. “*Питання про виділення праслов'янського шару в топоніміконі Греції й проблема опису праслов'янських діалектів на її території*” сформульовано чотири нові теоретичні проблеми, які стосуються вивчення слов'янської топонімічної спадщини Греції:

1. Проблема реконструкції *праслов'янського корпусу* слов'янської топонімії Греції, яка, окрім значення для реконструкції лексики праслов'янської мови, має значення для вивчення еволюції місцевих слов'янських ідіомів. Ця проблема вирішується в кілька етапів, кожен з яких, власне, представляє окрему проблему (див. наст. три пункти).

2. Проблема хронологічної стратифікації слов'янської топонімії Греції, тобто проблема методики, підходів до виділення в ній найдавнішого шару як основного об'єкта уваги в процесі реконструкції праслов'янської лексики.

3. Проблема реконструкції фрагментів словника і деяких фонетичних рис мовлення праслов'ян Греції на базі найдавнішого шару топонімії грецьких слов'ян.

4. Проблема пояснення відмінностей/збігів (фонетичних і лексичних), з одного боку, в ідіомах давніх грецьких слов'ян, з іншого – у слов'янських ідіомах інших частин Славії. Інакше кажучи, реконструйована праслов'янська топонімія Греції – єдиний доступний ресурс для опису місцевих *праслов'янських діалектів* і визначення їхнього місця серед давніх слов'янських ідіомів інших частин слов'янського світу. Зокрема, реконструкція (на підставі етимологічного аналізу слов'янських географічних назв) фонетичних і лексичних ознак праслов'янських діалектів Греції дає відповіді на кілька важливих запитань: а) чи вони належали до якоїсь однієї гілки слов'янських мов (південної, західної, східної); б) чи вони утворювали окрему гілку серед давніх слов'янських наріч; в) чи можливо на сучасному етапі розвитку палеославістики говорити про діалектне членування праслов'янського мовного ареалу Греції (якщо так, то які зони можна в ньому виділити)? Відповіді на ці запитання багато в чому прояснюють картину давньої мовної ситуації на Балканах, роблять свій внесок у дослідження проблеми глотогенезу балканських слов'ян. Це особливо актуально й тому, що в науці панує теорія, побудована на тлумаченні місцевої слов'янської топонімії, про належність діалектів грецьких слов'ян виключно до болгаро-македонської гілки. Однак запропоновані в дисертації спостереження над лексичним складом і фонетичними особливостями цієї топонімії дозволяють багато в чому переглянути цю теорію.

У параграфі 1.2.2. “*Критерії хронологічної стратифікації слов'янської топонімії Греції*” обґрунтовано проблему виділення у слов'янському топоніміконі грецької території кількох хронологічних шарів назв і запропоновано принципи їхнього розмежування. Проблема полягає в тому, що в наявних на сьогодні списках слов'янських топонімів Греції достатньо важко (а іноді – фактично неможливо) розмежувати два типи лексем:

а) реліктові назви, сформовані в мовленні слов'янських переселенців тієї доби, котру умовно визначають як *праслов'янську* (до архаїчних назв логічно відносити й ті, що були перенесені на Балкани з території слов'янської прабатьківщини);

б) назви, що виникли в *постпраслов'янський період* (ономастика місцевих слов'янських племен доби, наближеної до періоду появи найдавніших слов'янських пам'яток, тобто новотвори, сформовані в мовленні *нащадків* слов'янських переселенців). Писемні фіксації в цьому відношенні не можуть бути індикатором давності через те, що завжди випадкові й не відбивають реального віку того чи іншого топоніма: потенційно давня назва могла потрапити в документи досить пізно, крім того, багато назв переносилося на сторінки документів порівняно пізнього періоду зі значно давніших пам'яток, які вже давно стали недоступними (чи були знищені часом) для того, хто збирав матеріал, тому часто перші відомі фіксації того чи іншого топоніма датовані пізнім

часом. Саме тому питання хронологічної диференціації слов'янської топонімії грецького ареалу постає так гостро. Нас цікавить *найбільш архаїчний шар* назв, які виникли під час слов'янської колонізації Балкан чи були перенесені сюди з епіцентру слов'янського розселення.

Із погляду на фонетику до (пізньо)праслов'янського шару топонімів Греції можна зараховувати форми, які переважно репрезентують такі риси: а) збереження дометатезної стадії, пор. Βέρρος (Епір, Яннина) = *bergь поряд із Βρεστόν (Трифолі) = *brěstь 'берест'. Приклади з формулою tart, talt/tolt вважаємо грецькою нотацією дометатезних структур, а не албанською фонетичною адаптацією зі зворотньою метатезою південнослов'янських trat, tlat, оскільки ці форми локалізуються й на тій території Греції, де албанський етнічний елемент достаньо рано було еллінізовано, пор. ще дублетні фіксації на зразок Σαλτίνοβα і Σολτίνοβα = *soltina. Наявність слів із архаїчною фонетичною будовою типу tart, talt/tolt пояснюється належністю їх до словника слов'янських діалектів, у яких метатеза не була проведена, що зближує їх із діалектами балтійських та полабських слов'ян, де на місці псл. tort, tolt засвідчено tort/tart і tolt/talt, тому записи на зразок Σαλτίνοβα і под. адекватно відображають відповідні слов'янські утворення. М.Р. Фасмер, розглядаючи варіанти з проведеною метатезою поряд із формами, в яких вона відсутня, не коментує характер їхнього співвідношення і зазначає, що датувати явище метатези у слов'ян Греції складно. Однак наведений дослідником територіальний розподіл обох типів форм дає нам підстави говорити про давнє співіснування двох норм (часто в межах однієї території), а це свідчить про діалектну неоднорідність місцевих слов'ян; б) консервація сполучення «губний + j» (тобто стадія, що передувала розвитку епентетичного -l-); в) відсутність результатів йотації зубних (як і комбінацій *stj, zdj*), пор. Κορύτιανη (Епір, Яннина) = *Korytiane і под. Топоніми з проведеною метатезою, епентетичним *l* після губних, результатом йотації *t, d* зараховуються до групи давніх назв, коли йдеться про місцеву еволюцію реліктових, перенесених сюди з території слов'янської прабатьківщини топонімів. Гарантом їхньої архаїки іноді виступає наявність відповідників у північнослов'янському ареалі.

Із погляду на лексичний склад топонімії до праслов'янських логічно відносити такі географічні назви: а) які мають структурно тотожні відповідники у топоніміконі решти слов'янських мов (група лексем, котрі, з огляду на їхню стабільну відтворюваність у топонімії різних слов'янських ареалів, можна визначати як праслов'янські топонімні бази); б) які утворюють вузькі ізоглоси з топонімами чи лише з апелятивною лексикою північнослов'янського ареалу (словник південнослов'янських мов при цьому не має своїх відповідників, тому такі лексеми не можна вважати продуктом розвитку лексичного складу цих мов чи близькоспоріднених із ними давніх слов'янських діалектів); в) які етимологізуються на слов'янському ґрунті, проте не мають відповідників в інших слов'янських зонах ані на топонімному, ані на апелятивному рівнях (ідеться про топонімізацію давно втрачених діалектних апелятивів чи про

генуїнін утворення). Вказану групу топонімів віднесено до архаїчного шару слов'янського топонімікона Греції умовно: назва могла бути перенесена сюди з території слов'янської прабатьківщини і могла утворитися уже в місцевих умовах на основі реліктового апелятива. У будь-якому разі інтерес становить саме цей реконструйований твірний апелятив як елемент діалектного словника давніх слов'ян Греції.

До пізнішого шару в слов'янському топоніміконі Греції (місцеві новотвори доби існування окремих слов'янських мов) належать: а) назви, які несуть відбиток християнізації слов'ян, серед яких похідні від канонічних антропонімів, а також топонімізовані запозичені апелятиви, пов'язані з конфесійною організацією; б) назви, в основах яких апелятиви, запозичені з грецької мови та турецьких діалектів Греції, а також слов'янські похідні від особових назв турецького походження; в) назви, утворені на базі слов'янських апелятивів відносно пізньої хронології; г) відтопонімні похідні; г) назви, які фіксують дрібні деталі навколишнього ландшафту (могли виникнути лише при близькому знайомстві з місцевим географічним середовищем, а це знайомство складалося протягом тривалого часу, по мірі освоєння території); д) відантропонімні топоніми, котрі вказують на пізнішу диференціацію місцевих слов'янських племен, виділення з них родів, які засновували свої поселення, названі іменем старійшини (роду). Назви цієї категорії (лише посесиви на *-j-*) розглядаємо, коли вони мають паралелі у східно- й західнослов'янському ономастиконах (південнослов'янські аналоги відсутні), оскільки такі випадки постачають матеріал для певних теоретичних узагальнень стосовно слідів праслов'янського діалектного членування. Все це порівняно пізні топоніми – вияв еволюції словника слов'янських діалектів деяких грецьких регіонів, і ці діалекти за рядом показників логічно визначати як такі, що належать до болгаро-македонської групи й датувати їх періодом існування окремих південнослов'янських мов.

Параграф 1.2.3. *“Праслов'янські діалекти Греції за даними ономастики: фонетика”* містить аналіз і опис фонетичних особливостей, що характеризували пізньопраслов'янські діалекти Греції. До концентрації зусиль саме в цьому напрямку спонукає специфіка роботи попередніх дослідників. Річ у тім, що в таких капітальних працях, як дослідження М.Р. Фасмера, В. Георгієва і Ф. Малінгудіса, зрушення у фонетичній структурі слов'янських топонімів як доступний для вивчення прояв еволюції мовлення місцевих слов'ян після їх закріплення на грецькій території спеціально не розглядається, оскільки такі праці мають інше завдання (щоправда, певні кроки в зазначеному напрямку згадані автори зробили в процесі аналізу назв). Думаємо, що сукупний аналіз фонетичної структури слов'янських географічних назв цієї території, разом із описом їхнього лексичного складу, дозволяють сформулювати й вирішити проблему характеристики особливостей місцевих (пізньо)праслов'янських діалектних угруповань і визначити їхнє відношення щодо праслов'янських ідіомів інших частин слов'янського ареалу (особливо це стосується назв, які репрезентують діалектну лексику, відсутню в словнику південних слов'ян і наявну

у східних і західних). Це окрема проблема палеославістики, яка ще (принаймні в такому вигляді), не формулювалася. Існує лише зауваження О.М. Трубачова стосовно парадоксального факту наявності в Греції деяких непівденнослов'янських, точніше – західно- і східнослов'янських, топонімів, які свідчать про прихід сюди слов'ян із Середнього Дунаю, населеного не лише південними, але й предками західних і східних слов'ян. Отже, тут розглянуто такі звукові особливості:

1) рефлекс псл. **ě* > *i* (Μπιλοκομήτι ~ **běľь* ‘білий’, Μρίσνα = **Mrěžьna* тощо); 2) делябіалізація *ü* > *i* (Λιβίκιστα = **L'ubigost-j-* або **L'ubogost-j-*, Λιποχώρι = **Liboxorjь* < **L'uboxorjь* і т. ін.); 3) рефлекс сполуки «губний + *j*» без *l*-epentheticum (Γοστόμι = псл. **Gostomjь*, Γοστίμι, Γοστιμες = **Gostimjь* і под.); 4) збереження архаїчної стадії еволюції формули *tert* > *terət*, як у східних слов'ян (Βερεσιτιά, Βεριστιά = **Berastjьe* < **Berastje*, Βερεγάβα, Βερεγάβων, Βερίγάβων, *Beregaborum clausura*, VII ст. = **Berəgava* < **Bergava*, Ζερέλι, Ζιρέλ', Ζιρέλια = **Žerəlo* < **žerdlo*, Τσερεγούνι = **Čerəgyni* < **Čergyni*?). Наявність аналогічного результату еволюції структури *tolт* > *tolət*, засвідченого в давніх паннонських топонімах (III ст. н. е.: Σαλόνα = **Soləna* чи **Säləna* ~ псл. **solvь*, Кόλοψ, Кόλοπος, Кόλοπα = **Koləpa* < **Kolpa*; той самий механізм, за яким відбувався розвиток повноголосся в східнослов'янському ареалі), дозволяє припустити, що цей процес розпочався ще на території Паннонії, звідки носії слов'янських діалектів, яким була властива зазначена риса, прийшли на Балкани. Щодо віку та географії структур на зразок *tälət* (*tolət*) пор. ще *Zalatna*, *Zolotna* II ст. – географічна назва (Дакія) = **Zolətna* чи **Zälətna* ~ *zolto* як свідчення давнього поширення розглянутого явища за межі його епіцентру, крім того, цей приклад потенційно поглиблює і хронологію самого процесу; 5) рефлекс сполуки *dj* > *ž*, *z* (*Maserechi*, XIV ст. – земля у слов'янській області Албанії = **Mežirěčьje* чи **Mezirěčьje* < **medji-rěčьje* ‘межірччя’, Μέβδεζα, Μέββεζα, Μέβγεζα = **medvędja*, тобто **Medvęža* чи **Medvěža*, Γαρζενίκος = **Goržanikь* або **Gorzanikь* < **Gordjanikь* і под.); 6) збереження праслов'янської групи *dl* (Γουργλανά, Σέγλανη < **Gьrdlěne*, **Sedlěne*, точніше – відбиття діал. **Gьrgl'ane*, **Segl'ane*, Βήλλα < **Vidla*, Σέλ(λ)ος, Σελλά, Σελλιάνα < **Sedlo*, **Sedla*, **Sedlěne*); 7) послідовне збереження слів зі структурою *tert*, *terт*, *těт*, *tьт* практично на всій грецькій території, в той час як форми з метатезою *terт*, *terт*, *těт*, *tьт* представлені поодинокими випадками в різних її частинах (загалом 24 приклади). Форма рефлексів деяких праслов'янських лексем зі структурою *těт*, збережених у слов'янській топонімії Греції, нагадує рефлекси слів із цим звуко-комплексом у чеській, словацькій, нижньолужицькій та польській мовах (*tlut*), пор. Σκλόυποι, Σκλόυπον, Χλουμουτσι = **stlup-*, **xlum-*, як у чес. *sloup*, н.-луж. *slup*, пол. *slup* < **stьlpь* ‘стовп’, чес. *chlum* ‘пагорб, височина’ < **xьlmь* і под.

Асинхронність деяких зі згаданих явищ у мовленні частини грецьких і північних слов'ян не перешкоджає кваліфікації їх як давніх процесів. Часова різниця фіксації їх у пам'ятках пояснюється різночасовою активною реалізацією давніх фонетичних закономірностей, що стабілізувалися у межах одного

праслов'янського діалектного угруповання (було одним із компонентів, з яких пізніше формувалися західно- і східнослов'янські мови). Процес стабілізації, вірогідно, відбувся ще на території, з якої почалося розселення слов'ян, після чого це діалектне угруповання диференціювалося: частина його носіїв мігрувала на Балкани, частина ж вирушила в іншому напрямку – на північну територію сучасної Славії.

Параграф 1.2.4. “*Праслов'янські діалекти Греції за даними ономастики: лексика*” присвячено характеристиці диференційних рис словника місцевого слов'янського населення, які значною мірою відмежовують його від словника територіально близьких болгарської та македонської мов. Тут ідеться про те, що топонімія грецьких слов'ян репрезентує значний корпус утворень, відсутніх у південнослов'янському словнику. Частина таких форм не має точних паралелей у жодній зі слов'янських мов, частина ж утворює ізголоси лише з північнослов'янськими ідіомами. Для наочності тут перелічено найбільш показовий для відтворення місцевої (слов'янської) діалектної карти реєстр праформ, які репрезентують ізолекси, що поєднують діалекти (їх частину) грецьких слов'ян із діалектами північнослов'янської мовної зони. Річ не лише у відсутності таких форм в апелативному реєстрі південнослов'янських мов: лексеми можуть припиняти своє існування як апелативи, проте консервуються в ономастиці. Однак вони відсутні ще й у південнослов'янському ономастиконі, а це свідчить на користь того, що наведені лексеми, очевидно, *не належали до словника праслов'янських діалектів, на основі яких формувалися південнослов'янські мови*. Цей матеріал, разом із викладеними фонетичними аргументами, дає підстави говорити про наявність у Греції слов'янського потоку, який у мовному відношенні відрізнявся від предків південних слов'ян. І це достатньо важливий момент, оскільки досі, в основному, йшлося про болгарський характер слов'янського населення Греції (М.Р. Фасмер, Й. Заїмов), належність його мови до македонсько-болгарської групи (З. Голомб). Таке висвітлення місцевої слов'янської топонімії можна прийняти, але тільки в тих випадках, коли назви дійсно демонструють особливості, наявні, наприклад, у болгарській мові. Екстраполювати ж такий погляд на весь слов'янський топонімікон Греції у нових дослідженнях цієї проблематики означало б штучно спрощувати місцеву етномовну ситуацію. Пор. ще тезу О.М. Трубачова про етнічну й мовну строкатість раннього слов'янського населення Греції.

Висновок про мовну неоднорідність слов'янського населення Греції підтримується не тільки переліченими тут прикладами. У місцевій слов'янській топонімії ресструються форми, котрі репрезентують ізолекси зі східно- й західнослов'янськими мовами плюс словенська чи сербська або хорватська, болгарська ж і македонська липаються осторонь, не маючи своїх паралелей, що також не свідчить на користь погляду про суто болгарські мовні риси у грецьких слов'ян. Пор.: Вєлєтѣков = **Veletьsko* (північнослов'янські відповідники ~ *Veleta* – топонім у Чорногорії), Бѣлогостъ (**Βελογόστη, Βελιγούστη*) = **Bělogostь* (північнослов'янські рефлексии ~ серб. *Белогост* – пот.), Γραβούνα

= **Grabyni* (чес., пол. ~ хорв. *Rabinja* < **Grabinja* – гідронім), Λουβίνα, Λυβίνη = **L'ubyni* / **L'ubynь* (східно- і західнослов'янські форми ~ словн. *Ljubinj*), Ὀσδίνα = **Ozdina* (чес. *ozd* 'висушування; сушильня', пол. *ozd* + деривати на *-ica* ~ словн. *ozditi* 'сушити', *ozdica* 'сушильня для солоду'), Ρούδαβα = **Rudava* (північнослов'янські рефлекси ~ д.-серб. «ґ Р҃даваґ», 1292 р. – топонім), Χόλιστα = **Xolišče* ~ **xoliti* (рефлекси засвідчено лише у сербському, хорватському та російському словниках) та ін.

З іншого боку, існує кілька топонімів з аналогами у північних слов'ян і болгар при відсутності сербських, хорватських і словенських відповідників, пор.: Κοτίτσα (Коринф) ~ болг. *Котница* – гідронім, рос. *Котницы* – ойконім < псл. **kotica* 'загін, загорода для худоби' (Й. Заїмов); Κοκουβίτσα (Еллада, Фокида) = псл. **Kukovica*, пор. болг. *Күкувица* – оронім, включений до списку карпатсько-південнослов'янських ізоглос ~ слов'ян. **kuka* – гірський термін (Л.В. Куркіна), укр. *Kukovica* – оронім, *Күкувица* – гідронім (бас. Дунаю) та ін. Ізоглоси такого типу представлені обмежено і потребують подальшої перевірки, тому будувати на їхній основі якісь висновки зарано.

Отже, не всі топоніми Греції відбивають норми мовлення того місцевого слов'янського населення, котре можна вважати предками сучасних болгар і македонців. Імовірно, частина місцевих назв належала іншій праслов'янській діалектній групі, близькоспорідненій з північними слов'янами. Це означає, що в межах ареалу, в якому відбувалося формування слов'ян як етносу, названа група діалектів належала до наріччя, якого сягають ідіоми давніх східних та західних слов'ян. Під час колонізації нових земель частина носіїв цього прадіалекту прийшла на Балкани з іншими слов'янськими племенами і, виявившись у меншості, була асимільована ними в мовному відношенні. Важко визначити, яку частину грецької території вважати центром ареалу діалектів, що демонструють риси, відсутні в південнослов'янських мовах, оскільки пізніші міграції слов'янських племен у межах Греції дещо змінили первісну діалектну карту. Проте можна визначити зони концентрації топонімів з особливостями, відсутніми в південнослов'янських мовах. Їх п'ять: а) Арголіда, Аркадія, Ахая, Еліда, Лаконія, Мессенія (утворюють компактний ареал); б) Епір (обл. Авлонська, Арта, Делвинська, Янинська); в) Акарнанія-Етолія, Беотія, Фокида; г) Фессалія (Ларисса, Фтіотіс); ґ) Македонія (Пелла, Серрес, Флорина).

На ці зони накладається ареал рефлексів *ʔlt* > *ʔltʲ* (>*ʔlut*) «західнослов'янського типу», ареал форм із делябіалізацією *ʔ* > *i*, ареал рефлексів **ě* > *i*, ареал, де відсутнє епентетичне *l* в рефлексах *bj*, *pj*, *mj*, *vj*, ареал форм, які репрезентують *tert* > *terət*, (частково) ареал форм із результатами йотації зубних як у північних слов'ян, ареал форм, які репрезентують збереження сполуки *dl*. Отже, всі топоніми з південнослов'янськими ознаками локалізуються, в основному, на південному заході Греції, концентруючись у кількох ареалах: а) у р-ні узбережжя Іонічного моря; б) на Пелопоннесі; в) у південній частині Греції (Фтіотіс, Беотія, Евританія); ґ) у Фессалії та частково Македонії. Ця територія

– типова периферія давнього слов'янського світу, тому збереження тут фонетичних архаїзмів (сполуки *dl*, стадії *terət*) цілком закономірне.

Таким чином, спостереження над слов'янським топоніміконом Греції дає підстави для характеристики місцевих пізньопраслов'янських діалектів. Ці діалекти мають риси, що, з одного боку, поєднують їх із болгаро-македонською гілкою південнослов'янських мов, а з другого, – з північнослов'янськими ідіомами. Тобто реконструкція вузьких ізоглос, що поєднують словник деяких праслов'янських діалектів Греції зі словником (апелятивним та пропріальним) деяких західних і/або східнослов'янських мов, а також відновлення комплексу звукових особливостей, властивих лише фонетиці цих діалектів і діалектів північних слов'ян, все це – підстава для гіпотези про функціонування на грецькій території праслов'янських ідіомів, які формували одну з гілок прадіалекту(-ів), якого, зрештою, сягають давні західно- і східнослов'янські мови. Ареал цих діалектів на грецьких теренах окреслюється кількома зонами концентрації топонімів з непівденнослов'янськими ознаками. Його межі навряд чи виходили за умовну лінію, утворену, з одного боку, нижньою течією Струми, з іншого – округами міст Сидерокастрон, Драма, Ксанти та течією Мариці.

У підрозділі 1.3. *“Проблема реконструкції праслов'янського шару в гідронімії південнослов'янських мов”* обґрунтовано необхідність відновлення праслов'янського гідронімікона південнослов'янського ареалу й висвітлено деякі аспекти проблематики, пов'язаної з інтерпретацією результатів реконструкції.

1.3.1. *“Актуальність реконструкції. Критерії визначення гідронімів як праслов'янських”*. Необхідність реконструкції найдавнішого слов'янського гідронімічного стратуму зазначеного ареалу зумовлена: а) відсутністю в палеославистиці спеціальних досліджень, орієнтованих на відновлення праслов'янського корпусу в гідронімії південнослов'янських мов; б) потенційними можливостями в плані локалізації найдавніших осередків слов'янського мовлення на території сучасних слов'янських країн балканського регіону, які відкриває наявність реєстру праслов'янських гідронімів цієї зони; в) необхідністю визначення відношення праслов'янського гідронімікону цього ареалу до праслов'янських гідроніміконів інших частин Славії, з чим тісно пов'язане питання про первісний ареал-осередок експансії слов'янської мовної норми на Балкани; г) загальними завданнями етимології та реконструкції праслов'янської лексики (цей корпус онімів консервує лексику, втрачену в апелятивному словнику); г) необхідністю відновлення картини заселення й освоєння носіями давніх слов'янських діалектів указаної зони у давнину (із цим безпосередньо пов'язане вирішення питань глото- й етногенезу південних слов'ян, визначення шляхів їхніх міграційних потоків), для чого потрібен максимально повний реєстр праслов'янських гідронімів Балкан.

Критеріями кваліфікації того чи іншого гідроніма як праслов'янського служать: а) наявність структурно тотожних гідронімних аналогів щонайменше в двох мовах двох різних підгруп слов'янської групи (негідронімні відповідники залучаються лише в тому разі, коли та чи інша південнослов'янська

водна назва не має власне гідронімних еквівалентів у інших слов'ян); б) реліктовість словотвірної моделі, за якою оформлено назву (вихід із ужитку до початку писемної доби чи непродуктивність в історичний період); в) яскраво виражений слов'янський характер гідроніма (морфемна будова, словотвірна структура) при відсутності близьких відповідників у слов'янському апелятивному словнику. Загалом реконструкція праслов'янської лексики тут здійснюється в рамках методики, застосованої в ЕССЯ та SP. Тут же відзначено ряд важливих фонетичних процесів, що руйнують аплаут, на які треба зважати в процесі дослідження слов'янської топонімії південнослов'янського ареалу.

У параграфі 1.3.2. "*Співвідношення реєстрів праслов'янських гідронімів східної та західної частин південнослов'янського ареалу*" узагальнюються результати реконструкції двох реєстрів праслов'янських гідронімів південнослов'янських мов:

1. Значна кількість прагідронімів західної частини південнослов'янського ареалу має *тотожні відповідники в болгарській та македонській топонімії* (здебільшого це ад'єктивні форми та географічна номенклатура). Однак саме на гідронімному рівні такі збіги представлені обмежено. Ця ситуація певною мірою відбиває давню лексичну диференціацію слов'янських діалектів Балкан: при наявності у балканських слов'ян певної кількості спільних для них лексем із топографічним значенням гідронімізувалися вони лише в одній частині (це об'єднує її зі східними та західними слов'янами), друга ж реалізувала такі терміни в інших топонімичних класах. Пор. рефлексії прагідронімів **Bergovica, *Berstovica / *Berstovъsъ, *Berstъnica, *Berzъnikъ, *Bezъbnica, *Bezъbъnъ, *Bolnica, *Bolъbnica / *Bolъbnikъ, *Brodъ* та ін., які мали б широко відбитися у болгарській та македонській гідронімії, натомість матеріал показує їхню відсутність тут при наявності в інших топонімичних класах.

2. Основна маса спільних для всіх південних слов'ян гідронімів за походженням терміни географічної номенклатури або ад'єктиви. Такі прагідроніми можуть бути: а) перенесеними на Балкани з території слов'янської прабатьківщини; б) утворитися (порівняно пізно) в мовленні місцевих слов'ян шляхом онімізації давніх апелятивів. Цей тип назв цікавий у плані реконструкції праслов'янської лексики взагалі, проте нічого не може сказати про давню діалектну ситуацію в цьому ареалі.

3. Основний інтерес становлять лексеми з близькими чи буквальними аналогами лише у західних чи східних слов'ян, і такі випадки в обох реєстрах не збігаються: сербсько-хорватсько-північнослов'янські, словенсько-північнослов'янські паралелі не перетинаються з болгаро-македонсько-північнослов'янськими. На рівні архаїчної гідронімії, яку використовують як матеріал для вивчення історії та географії давніх слов'янських міграцій, такі збіги можуть характеризувати відношення праслов'янських ідіомів на території, з якої відбувалося розселення слов'ян, власне – залишок давньої (праслов'янської) діалектної карти. Зокрема, випадки типу **Brava, *Grabyni / *Grabynъ, *Gъdynъ,*

**Gъlša*, **Љдъръѣа*, **Љдъръца*, **Клобаѣа*, **Корана*, **Млава*, **Мыроць*, **Обън(и)а*, **Орава*, **Релва*, **Прага/Прагъ*, **Ръркозъ*, **Рајъна*, **Рана*, **Руја*, **Собина*, **Суја*, **Ѕсета*, **Тѣхотина*, **Узеѣъ*, **Велестика*, **Висель* з одного боку і **Бобрыва*, **Върлога*, **Доброда*, **Грона/Гронъ*, **Јана*, **Котика*, **Оць*, **Qѣа*, **Росика*, **Рыла*, **Туѣа*, **Видима*, **Вѣтбофъ*, **Водоѣа/Водолюѣа (?)*, **Волы*, -ѣве з другого – відгуння давньої діалектної диференціації. Вони вказують на близьку спорідненість (належність до одного прадіалекту в межах прабатьківщини) частини слов'ян, які переселилися на Балкани, і предків західних та східних слов'ян. Отже, ці паралельні ряди ізоглос свідчать про те, що в заселенні слов'янами території сучасних південнослов'янських країн брала участь якась частина слов'янських племен, у мовному відношенні близькоспоріднених із північними, і рухалися вони двома незалежними потоками, осідаючи на різних територіях. Таке припущення підтверджується й з боку реліктового слов'янського топонімікона Греції, в якому проглядаються ознаки неболгарської, взагалі непівденнослов'янської лексичної та фонетичної норм, наявність яких логічно пояснюється результатом руху одного з цих потоків по грецькій території. Таким чином, ці два ряди архаїчних гідронімів відтворюють давню мовну ситуацію, близькі аналоги якої представлені у: а) західнослов'янській зоні (сербо-лужицькі мови тут зберігають релікти іншої, незахіднослов'янської норми й демонструють ряд давніх термінологічних зв'язків, які поєднують їх зі сходом чи півднем слов'янства, що дає підстави для висновку про вторинну окциденталізацію лужицьких мов); б) діалекті сербів-крапован, який за лексичними, фонетичними та граматичними особливостями тяжіє до північнослов'янських мов, що пояснюється вторинною «південнославизацією» давнього місцевого східнослов'янського діалекту.

4. Практично повна відсутність у другому (болгаро-македонському) регістрі лексем, утворених за моделлю на *-yni/-ynъ* та *-ava* (чотири «чистих» випадки – **Бобрыва*, **Рєсавя*, **Сєржава*, **Сържава* й кілька – у складі похідних форм).

У межах цього ж параграфу зроблено висновки щодо територіального розподілу праслов'янських гідронімів південнослов'янського ареалу. Зони концентрації значної кількості прагідронімів указують на найдавніші осередки слов'янського мовлення в цій мовній області. Їхня територія окреслюється районом узбережжя правих приток Сави (загалом тут виявлено більше 260 одиниць) та приток Морави (Західної, Великої, Південної; загалом тут близько 120 одиниць).

У параграфі 1.3.3. “Праслов'янська гідронімія Балкан у її відношенні до гідронімії інших слов'янських ареалів” характеризується спільне та відмінне, з одного боку, в праслов'янському гідроніміконі південнослов'янського ареалу, з другого – деяких інших частин слов'янської території (межиріччя Західного Бугу та Случі, бас. Сожу). Спільне – наслідок відтворення в різних кутках Славії гідронімічного ландшафту слов'янської прабатьківщини. Наявність же у різних слов'янських ареалах гідронімів зі слідами архаїки (Карпати, Полісся, бас. Дніпра, Дону, Оки, Вісли, Одери та ін.) при відсутності їхніх близь-

ких аналогів на інших слов'янських землях пояснюється апеляцією до поняття проміжних центрів слов'янського переселення. Це землі, де слов'яни зупинилися на тривалій період під час своїх міграцій, тут відбувалося перегрупування їхніх діалектів, звідси частина племен розселялася на нові території, і на кожному етапі, під час освоєння цих нових земель, виникала своя топонімія (звісно, сюди переносилася і частина давньої). Наявність таких «проміжних прабатьківщин» підтверджується типологічно – з боку історії розвитку інших народів, зокрема, угорського. Принагідно тут висловлюються міркування з приводу теорії Середньодунайської прабатьківщини слов'ян (власне як первісної області праслов'янських діалектів) і наводяться деякі контраргументи проти гіпотези Вісло-Одерської (як однієї з найаргументованіших) її локалізації. Зокрема, в південнослов'янському ареалі існує ряд архаїчних гідронімів з відповідниками в західно- і східнослов'янському гідроніміконах, проте без аналогів у межиріччі Вісли та Одери, пор. ареал рефлексів **Baščьra*, **Bъrzava*, **Gьrbelъ*, **Korana*, **Bebrišъ*, **Očъ* та ін. Вісло-Одерська гіпотеза слов'янської прабатьківщини не дає відповіді й на питання, чому на цій території, попри очікування, відсутній ряд інших давніх географічних назв, які натомість реєструються на периферії слов'янського світу – у східнослов'янському ареалі та в діалектах грецьких слов'ян? Пор. географію репрезентантів **Běžane*, **Bьrlo*, **Dobroxorjъ*, **Kordica*, **Olboděne*, **Ordoboljъ*/**Radoboljъ*, **Qgъra*, **Pьrtnskъ*, **Pьstlъ*, **Sětomja*, **Tulъ*, **Velesъ*, **Volmъ*, *-i*, **Žabot-*, **Žityni*. Ці топоніми потрапили в різні кінці Славії з якогось одного відправного пункту, роль якого не могло виконувати межиріччя Одери та Вісли, де такі форми не реєструються. Отже, експансія слов'янської мовної норми розпочалася з якоїсь іншої території, звідки її носії могли різноспрямованими потоками, кількома хвилями, відділеними певним часовим проміжком, потрапити на Балкани, у Східні Альпи, в Польщу, на Україну. Частиною цієї території могла бути Паннонія (Середнє Подунав'я), котру також вважають прабатьківщиною слов'ян, і де фіксується давня слов'янська топонімія (II-III ст. н. е.). Звідси реліктові слов'янські географічні назви переносилися на нові освоєні землі, пор. випадки збігів у топоніміконах Паннонії та Балкан, котрі логічно визначати як *давні паннонсько-балканські ізоглоси*, подальший пошук і реконструкція яких відкриває новий аспект теорії, згідно з якою осередком експансії носіїв праслов'янських діалектів у межі балканського ареалу (і взагалі центром праслов'янської мовної області) було Середнє Подунав'я. Виділення цього аспекту як самостійного напрямку дослідження необхідне, оскільки дозволяє приділити *окрему* увагу таким збігам, що не вдається здійснити в умовах, коли доводиться працювати з великими реєстрами пропріальної лексики, яку часто використовують для розв'язання різних завдань, пов'язаних із лінгвістичною проблематикою появи слов'ян на Балканах.

Розділ другий («Праслов'янський ономастичний суперстрат Греції») присвячено етимології та реконструкції праслов'янського прошарку в слов'янському топоніміконі Греції. Залежно від наявності/відсутності відповідників

у словнику решти слов'янських мов географічні назви грецьких слов'ян розподілено на чотири групи. Першу розглянуто в 2.1. “Топоніми з широким колом слов'янських відповідників”. Це назви, які мають близькі аналоги у словнику багатьох слов'янських мов: Βασταβέτσι (Епір) = **(O)vogt'evъsъ* ~ **(o)vogt'evъ(jъ)* (: укр. *овочевий* і под.); Βελεστίνον, Βελεστίνου, 1274 р. (Фессалія, Магнесія) = **Velesťъ* ~ серб. *Velestovo*, макед. *Velcestovo* (Охрид), пол. *Wielestowo*; Βέρζανα/Βερζάνα, VI ст. (Фракія) = псл. **Beržane* ~ **beržane* (: слвн. *brežán* ‘мешканець узбережжя’, д.-рус. *бережане* ‘мешканці узбережжя’ та ін.), **bergъ* ‘берег, підвищення’; *Vetza* (Фракія) = псл. **Vitъsa* (: рос. діал. *вица* ‘гнучка лозина, гілка; невелика лозина, різка; мотузок, звитий з осоту, для зв'язування снопів’, болг. *вица* ‘гнучка палиця’ тощо) чи **Vitica*. Очевидно, репрезентант форми **Vitъsa* засвідчує і давній балканський топонім Βέτζα, VI ст. (Прокопій); Βλάνδο (Епір, Арта) = псл. **Blōdъ* ~ **blōditi (sę)* ‘блукати, плутати, не знаючи дороги’, пол. *Błęda* – топонім < **Blāda*, (похідне) укр. *Блудна (Bludna)* – топонім; Γκαλίτσιον (Епір, обл. Яннинська) = **Galičъ* (за М.Р. Фасмером) ~ болг. *Галич*, серб. *Галіτζη*, 1149 р., *Halič* (Угорщина), д.-рус. *Галичъ* – ойконіми (про іррадіацію назви з якогось первісного осередка свідчать факти на зразок *Halis (Haelis)* – місто в Дакії); Δίγγιον (р-н Гебра), яке вклучають (В.М. Топоров) до фракійського ономастичного шару (підстава – відповідники з балтійських мов, тобто йдеться про фрако-балтійські паралелі, пор. лтс. *Diņgas* – топонім, прус. *Dynge* – антропонім та ін.), можна розглядати як **Dežъ* ~ **degъ* (: слвц. *d'ah* ‘дорога, путь, напрямок’); Ζώριστα (Епір) = псл. **Žarišče* ~ ст.-рос. *Жарица* – ойконім (Новгородщина), рос. діал. новг., арханг. *жарище* ‘спека’, укр. діал. *жарище* ‘вогнище’, болг. діал. *пожарище* ~ *жар* і под.; Καστανίτσα (Морея, Аркадія) = псл. **kostěnica* (пор. серб., хорв. *kostěnica* ‘місце (звичайно, на цвинтарі), де зберігаються кістки мертвих’, н.-луж. *kóscenica* ‘будівля, призначена для зберігання кісток небіжчиків’ та ін.); Μτρέσακου (Еллада, Етолія) = псл. **Berzakъ* (постметатезна форма **Brězakъ*) ~ **berzakъ* > болг. *брезак* ~ *бреза* ‘береза’, діал. *брезак* ‘густий березовий ліс’, чес. *Březák* – водний об’єкт, пол. *Brzozak* – ліммонім, блр. *Березакі* – ойконім; Ράδου (Арголіс) = **Ordujъ*/*Radujъ*, пор. болг. *Радуј* – топонім, *Radіe* – гідрооб’єкт на території саксонських слов'ян, ст.-рос. *Радуи* – ойконім, серб. *Raduj*, чес. *Raduj*, слвц. *Raduj*, д.-пол. *Raduj (Radу)*, 1204 р. – антропоніми; Σέγγενα (Еллада, Беотія) = **Sęžena* ~ псл. **sežęnъ* ‘сажень, міра довжини’ (: серб.-ц.-сл. *сажень*, д.-рус. *сажень*, укр. *сажень*, д.-чес. *sažeň* і под.) та ін.

У параграфі 2.2. “Топоніми з відповідниками в південнослов'янському ареалі” етимологізується група слов'янських топонімів з грецької території, які мали близькі або тотожні паралелі лише у південнослов'янських мовах. Ця група лексем розпадається на три підгрупи: форми з аналогами у західній частині південнослов'янського ареалу, форми з еквівалентами у його східній частині, форми з відповідниками в обох його частинах. До першої підгрупи належать: Γρεβενίτη (Епір) = **Grebenitъ* ~ **greby, -ene*, пор. серб. adj. *grebe-*

нит ‘скелястий, з багатьма скелями’, слвн. *grebenit* ‘скелястий’, а також арум. *Grebenits* (романізована форма); (του) Δρεστενίκου (Епір) = **Drъstъnikъ* ~ серб. *Drъstъnikъ*, 1343 р., *Дрстник*, XV ст. (р-н Горньої Метохії (Старо Хвосно) – ойконім; Κόκκλα (Морея, Аркадія) = псл. **Kokъla* (пор. хорв. *Koklîc* – антропонім) ~ **kok-/kocъ* – із загальним значенням ‘круглий, опуклий, нерівний предмет’; Σύρνα (Морея, Аркадія) = псл. діал. **Sъrna* ~ **съrnъ* (: серб., хорв. *srъn* ‘короста (на виноградній лозі)’); Τσεσφίνα (Морея, Лаконія) = **Āesvina* – місцева фонетична форма до первісного **Āesmina* (: хорв. діал. *Āesmina* ‘*Quercus ilex* L., *Quercus suber* L.’, що має варіант *Āesvina*, пор. ще похідне хорв. *Āesvinica* – ойконім) або **Āesъvina* < **Āesy*, -ъve ~ **Āesati*, **Āesъq* та ін.

До другої підгрупи зараховано такі назви: Βετολίστα (Еллада, Етолія) = **Vъtъlišĉe* (пор. макед. *Витолиште*) ~ **vъtъla* ‘верба’; (του) Δραγῶρι (Епір) = **Dragarъ* < **Dorgarъ*, пор. макед. топонім *Драгор* – річище < **Dorgorъ* ~ **dorga* (: серб. *drъga* ‘вузька протока; урочище, байрак’, діал. *drъga* ‘долина’ та ін.); Σόπιζα, Σόπεζα (Авлонська обл.) = **Sopica* і **Sopъca* (пор. болг. *Сопица* – ойконім) ~ ст.-сл. *сопсь* ~ *сопотъ*, болг. *сонот* ‘джерело, труба джерела, звідки витікає вода; дерев’яний жолоб для води’; Σπίστα (Епір) = псл. **Sъrišĉe* (пор. макед. *Sopište* – ойконім; р-н м. Скоп’є) ~ **съrъ* < **съrъq*, *supti* ‘сипати’.

Третя підгрупа репрезентована в: Βεργουβίτα (Морея, Еліда) = псл. діал. **Bergovica* (пор. болг. *Брегџвица* – топонім і серб. *Бреговица* – гідронім; бас. Тимоку) ~ **bergovъ(jъ)* ‘береговий’; Τριζα (Епір) = псл. **Tъrica* ~ **tъrica* – дериват від основи **tъrъq* (inf. **tertъ* ‘терти’), пор.: макед. *трици* ‘висівки’, серб., хорв. *триџе* ‘т. с.’.

У параграфі 2.3. “Топоніми з відповідниками в західно- і східнослов’янському ареалі” висвітлюється особлива група слов’янських топонімів Греції (близько 100 одиниць), які не мають аналогів у територіально близьких південнослов’янських ідіомах, натомість демонструючи близькі зв’язки з північнослов’янським словником: **Vъžane* (Μπεζάνου ~ ст.-рос. *Бежаны*, рос. *Бежаны*), **Vъrlo* (Μπρλος ~ блр. *Берло*, ст.-укр. *Берло*), **Dobrochorъjъ* (Δοχωρίον ~ ст.-рос. *Доброхоръ*, 1603 р.), **Gostyni* / **Gostynъ* (Γαστούνη ~ пол. *Gostynъ*, *Gostynia*, чес. *Hostýň*, *Hostyně*), **Kordica* (Καρδίτσα ~ рос. *Кородица*), **Mēlica* (Μηλίτσα ~ *Milica* – гідронім на території Сх. Лужиці, пол. *Melitze* – гідронім), **Olbodēne* (Οάβδανη ~ рос. *Лебедяны* < **elbedēne*), **Ordobolъjъ* / **Radobolъjъ* (**Radobólъ* ~ ст.-рос. *Радоболь*), **Рътмьскъ* (Περέμτζικη, Περίμιοκη ~ рос. *Пермь*, д.-рус. *Перемь*, рос. діал. *Перемский*), **Ръsiltъ* (Μπίσολος ~ д.-рус. *Пьсьаль*, 1153 р., рос. *Псёл*, укр. *Псьол*, *Псел*), **Sētoma* / **Sētomja* (Σέτομα ~ д.-рус. *Сѣтотма*), **Tulъ* (Τύλις ~ рос. *Тула*), **Volъtъ*, -i (Βάλμτ ~ д.-рус. *Воломь*), **Zabot-* (Ζάμπουτη ~ блр. *Жабот*) та ін.

Південнослов’янські паралелі для цих форм відсутні як на рівні апелативів, так і на рівні ономастичної лексики.

Параграф 2.4. “Слов’янські топоніми Греції без точних слов’янських відповідників за її межами” присвячено аналізу географічних назв, які, маючи виразно слов’янську фонетичну і морфемну будову, не мають буквальных від-

повідників у слов'янському лексиконі: **Βαρδάταις** (Еллада, Фокида) = **Vordata* – adj. із суф. *-at-* від **vord-* (семантичний спектр ‘гнути, крутити’); **Βαρπόβα** (Епір) = **Vorpoa* ~ **vorpa* / **vorpъ* (: слвц. *vrap* ‘вузька складка на матеріалі як деталь давнього жіночого народного одягу’, слвн. *vrāpa* ‘зморшка’); **Βετούλι** (Еллада, Фокида) = псл. **Vētulъ* чи **Vētolvъ* ~ **věťka* ‘гілка’, або **Věťbъ* ~ **věťbъla* ‘верба’; **Βορδώ** (Епір, Превеза) = **Vordъ* чи **Vorda* ~ і.-с. **uordos* ‘наріст’, **uerd-* ‘підвищуватися, підноситися, виступати’; **Γκλόντζα** (обл. Авлонська; напевно, первісне **Γκλόντζα*) = **Glodica* ~ **glodati* ‘грізти’, ‘терти, подрібнювати’, пор. споріднене рос. діал. *glódva* ‘нора в береговому урвищі, в якій знаходиться гніздо стрижа’; **Γλούστα** (Епір) = **Glusta*, яке за структурними показниками належить до репрезентантів і.-с. **ghlōu-* ‘жовтий; зелений’, ‘сяяти, блискотіти’ зі *st-*розширенням, пор. паралель в ірл. *gluss* ‘світлю; вогонь; яркість; блиск’, герм. *glosten* ‘сяяти; горіти, палати’ (топонім міг позначати особливості кольору ландшафту), хоч **Glusta* можна розглядати й серед похідних в гнізді і.-с. **glo(u)-* ‘пухнути’; **Γομοστόν** (Морея, Ахая) = псл. діал. **Gom-ostъ* – дериват, спільно-кореневий з **gom-ъkъ* (: укр. діал. *gómok* ‘дрібний пісок’); **Δελβίνα** (Епір) = **Delvina* ~ **dely*, -ъve (: ст.-сл. **ДЕЛЪВА**, **ДЕЛЪВЪ** ‘бочка’) або **Dьlbina* ~ **dьlb-* (*b-*розширення і.-с. **del-* ‘розбивати, різати’), слвн. *izdolbina* ‘западина, душло’; **Δερμλοῦνι** (Аркадія), яке М.Р. Фасмер розглядає разом із назвою **Τερμλοῦνι** = **terbyuni* ‘очищене місце’ ~ ц.-сл. **ТРЪБИТИ**, хоча в **Δερμλοῦνι** можна бачити й псл. **dьrbuni* ~ **dьrbati* (: укр. *dьrbati* ‘знімати дерев’ і под.), **dьrba* (: ст.-укр. *Дерба*, 1552 р. – озеро в р-ні Чернігова ~ рос. діал. *дербá* ‘пілина, яку колись орали’); **Καρπενήσιον** (*Karpenitza*) (Еллада, Етолія) = псл. **Korpenica* чи **Korpenica* ~ **korp-en-* чи **korp-ъnъ(jъ)* < **korp-* (основу сформовано в гнізді і.-с. *(*sker-* ‘гнути, крутити’, ‘різати’); **Κουκουλίστα** (Епір) = псл. **Kukьl-išče* ~ **kukьla* (: болг. діал. *күкла* ‘окремий великий камінь чи скеля’, серб., хорв. *күкла* ‘скеля’); **Λιγοβίτσι** (Еллада) = псл. **Lygonica* чи **Lygonьсь* ~ **lygonъ(jъ)*, пор. рос. діал. *легóвий* ‘легкодосяжний, який дається без праці’ і под.; **Λιτόσιλον**, **Λιτόσελον** (Фессалія, Фтіотіс) = **Litosilь* < **Lutosil-jъ* – посесив від **Luto-silъ*, пор. варіантне **Lygьko-silъ* (**lyg-ъk-* ‘легкий’ + **sila* ‘сила’) > хорв. *Lakosil* – особова назва ~ рос. діал. арханг. *легкоcильный* ‘фізично слабкий’ (можлива причина появи *ε* у другій формі – вплив аналогії правопису слов'янських топонімів, які дійсно мають у другій частині *selo*).

Цікавий приклад репрезентовано в назві **Lodani**, XIV ст. (Албанія) = **Lodēne* – наслідок розвитку (з метатезою *olt* > *lot*, що нагадує випадки на зразок рос. *лóдка* ‘човен’) псл. **Oldēne* – плоральна форма назви особи за родом діяльності (наприклад, майстер, що буде човни). Форма топоніма з основою типу *lot* навряд чи свідчить про спотворення його в місцевому албанському середовищі, оскільки слов'янські лексеми з коренями на плавний сонант після проведення метатези *ol* > *la* в албанському діалектному мовленні зазнавали зворотньої метатези *la* > *al*, так що потрібно було б очікувати *Aldani*, пор. ще випадки на зразок албан. *bältë* ‘бруд, глина’, *daltë* ‘долото’ і под. із південнослов'янських форм *blato*, *dlato*.

З інших прикладів, розглянутих у цьому параграфі, відзначимо ще такі: Μέλιγος (Фессалія, Трикала) = **mel-ig-* ~ **melti* ‘молоти, подрібнювати’; *Mokina*, XIV ст. (Албанія) = **Mokuni*/*Mokunь* ~ **moknqi* ‘мокнути’; Μπεσίσι (Епір) = псл. **Obъšьstь*, -i – part. на -i- від **obъšьsti* (~ **šьd-/xod-* ‘ходити’), оформлений як іменник з *ʔ*-основою (фактично – **Ομπεσίσι*, пор. аналогічний випадок, представлений у *Στροβίτσι* < **’Οστροβίτσι* із втратою *o-* після артикля *tò* = *Ostrovьсь* < *ostrovь* ‘острів’; М.Р. Фасмер); Μπράτι (Ахая) = **Bratьjь* – синонім до **bratьskьjь*; Πορτοράζ (Македонія, Козані) = **Pьrto-rězь* (~ **pьrtь* ‘товста тканина з льону’ та **rězati* ‘різати’) ~ **pьrto-myjь* (~ **myjь*, **myti* ‘мити’), пор. рос. *Портмои* – ойконім, діал. *портмои* ‘хто пере, заробляє пранням одягу’, (у дослідженні М.Р. Фасмера *Порторάζ* зіставлено з тур. *Putaras*, *Pitarasta*, що не зовсім переконує з огляду на фонетику назв); Σέλγου (του) (обл. Авлонська) = **Selg-* ~ **sel-p-/sol-p-*, пор. **selpati* (: рос.-ц.-сл. *сѣпати* ‘текти’), **solpь* (: болг. *слан* ‘хвиля’); Σεράνι (Авлонська обл.) = псл. **Sedmanь* ~ **sedmьjь* ‘сьомий’; Σεργουίνι (Еллада, Фокида) = псл. діал. **Sergunь* або **Sergyni*/*Sergunь* – утворення на *-unь* або ж *-uni/-unь* від основи **serg-* (*g-*-детермінативне розширення і.-с. **ser-* ‘серп, гачок’, ‘текти, струменіти’) та ін.

Етимологічне дослідження праслов’янського пару слов’янської топонімії Греції дає підстави для певних узагальнень: а) найдавніше слов’янське населення грецької території в мовному відношенні не було однорідним, оскільки відновлений реліктовий лексикон місцевих слов’ян поділяється на кілька частин, кож-на з яких утворює ізголоси з лексикою певних груп слов’янських мов, далеко не завжди маніфестуючи збіги з південнослов’янським словником; б) відповідно до цього реконструйовані тут фрагменти праслов’янського словника виступають доказовою базою для спростування (див. розділ перший) поширеного в палео-славістиці твердження про **суто болгарський** характер давнього слов’янського населення Греції; в) оскільки в багатьох випадках грецька ногація слов’янських фонем неоднозначна (одна графема, комплекс графем можуть використовуватися для запису різних слов’янських звуків) і часто зазнає впливу орфографії власне грецьких слів, велика група топонімів може мати кілька варіантів тлумачення. Узагальнення результатів спостереження над всіма можливими грецькими за-собами запису тієї чи іншої слов’янської фонемі (чи групи фонем) розширює діапазон можливостей у процесі пошуку ймовірних шляхів тлумачення форми слов’янських лексем, адаптованих у грецькому (інколи албанському) мовленні; г) реконструйована на базі топонімії лексика давніх слов’янських діалектів грецької території демонструє різні результати розвитку праслов’янських звуків, звукосполук, що дозволяє частково відновити картину фонетичної еволюції місцевих (пізньо)праслов’янських ідіомів. Цей факт дає поштовх для подальших досліджень історії слов’янських діалектів Греції, відбитої в місцевій топонімії.

Розділ третій («Праслов’янська гідронімія південнослов’янських мов») присвячено реконструкції корпусу реліктових водних назв південнослов’янського ареалу. У підрозділі 3.1. “Праслов’янський шар у гідронімії західної частини південнослов’янського ареалу” відновлюється реєстр найдавніших слов’янських

назв гідронімів Сербії, Хорватії, Чорногорії, Боснії, Герцеговини та Словенії (понад 600 одиниць).

Принципово нові етимології тут запропоновано для хорв. *Buzeta, Blzeta, Petna, Prača, Purnica, Rabinja, Una, Zaym pataka*, серб. *Брава, Рзава, Рзав, Кубриница, Лоиница, Лóшница, Мироč, Обница, Ра̀та, Ра̀ма, Цетиња*, словн. *Gržak, Gubno, Geben, Idrija, Idrija, Otalež, Prušnica, Škrabavica, Karnakta, Macel, Mrdava* та ін. і їхніх відповідників з інших частин Славії.

Серб. *Брава* (бас. Дрини) ~ пол. *Brawa* (бас. Вісли) < псл. **Brava* ~ серб. *bràva* ‘замок (внутрішній)’, ареал якого не охоплює всієї території, на якій функціонують сербські та хорватські діалекти (відсутнє у чакавських і хорватських кайкавських говірках). Досі вважалося, що за межами сербської та хорватської діалектних зон лексема представлена лише у болгар (*bràva* ‘замок на дверях’), проте польський гідронім розширює наші уявлення про давній ареал лексеми, виступаючи водночас ключем до вирішення питання про походження складу *bra-*, а значить – ключем до етимології слова взагалі (пор. висновок П. Скока про те, що з огляду на лінгвістичну географію *brava* могло бути іллірійсько-фракійським словом, а також визначення як неясного болг. *bràva*; БЕР 1, 72). Перелічені форми відтворюють шитоме псл. **brava* – лексеми зі слідами глибокої архаїки, оскільки вона репрезентує і.-с. **bhrōu-*, пов’язане відношеннями якісного чергування з відновленим у словнику А. Вальде **bhrēu-* ‘балка, колода’, ‘палиця’, пор. його рефлекс у гал. *briva* ‘міст’ (< **bhrēva*), який демонструє близьку паралель до псл. **brava*. Така етимологія підтримується і з погляду еволюції семантики ‘балка, палиця’ > ‘засув’ > ‘замок’ (примітивний внутрішній замок на дверях – це засув, тобто прикріплена скобами до дверей довга товста палиця, що впирається у спеціальний паз в одвірку і таким чином не дозволяє дверям відчинитися). Стосовно фігурального вжитку назв замка як термінів народної гідрографічної номенклатури пор. серб., хорв. *кључ* ‘замок’ і ‘вигин річки’.

Для хорв. назви *Buzeta (Bulzeta, 1284 р.)*, *Blzeta* (бас. Сави) Е. Дікенманн відзначає ненадійність, сумнівність тлумачень, припускаючи однак можливість її романського походження. Очевидно, варіанти гідроніма вказують на відбиття в ньому основи, побудованої за формулою *tъlt* (усі три форми ілюструють нормативний розвиток структур такого типу в хорватському ареалі). Зокрема, це псл. **Bъlz-eta* ~ і.-с. **b(h)el-* ‘опуклий, нерівний’ (щодо суфіксації пор. псл. **kъrb-eta*, **kъrč-eta*; Р.М. Козлова).

Прагідронім **Dъrčь* (?) відновлюється з урахуванням словн. *Dors* (?) – водна назва без локалізації (fluvius *Dors*, 1341 р.), визначена як неясне ім’я (Ф. Безлай порівнює зі словн. *Dornik* – гідронім < *dvornikъ*). Можливо, маємо справу зі спотвореним у латиномовному документі похідним (форма на зразок словн. **darč* або **derč*) від **dъrčati*, пор. словн. *dъrčati* ‘ковзати, послизнутися’, ‘бігти’ і под.

Назву *Rabinja* (бас. Сави) в етимологічній літературі виводять із апелятива *rabinja* ‘рабиня’ (Е. Дікенманн). Із формального боку таке пояснення цілком задовільне, проте незрозумілим лишається характер мотивації, тим біль-

ше, що така модель номінації нетипова для слов'янської гідронімії. Отже, в цьому разі логічно припустити приклад омонімії назв – рефлексу псл. **orbyni* та фонетично трансформованого діал. рефлексу **grabyni/ *grabynь* (: **grabь* ‘граб’), збереженого в гідроніміконі бас. Сави, тобто суч. *Rabinja* < **Grabinja*. Таке тлумачення форми *Rabinja* досить імовірно з огляду на випадки спрощення анлаутної групи *gr-* > *r-* у слов'янських ідіомах, пор., наприклад, чес. *Rabyně* – місцева назва, яка має давніший варіант *Hrabyně*, пор. це топонім Γραβούνα (Фракія, Калліполі) = **Grabyni* ~ слов'ян. *grabь* (М.Р. Фасмер), а також похідне пол. *Hrabyńka* (бас. Одеру). До репрезентантів **Grabyni/ *Grabynь*, можливо, належить і ст.-укр. *Рабынь*, XVII ст. – пр. Ворскли. Свого часу О.М. Трубачов піддавав сумніву належність українського гідроніма до давніх лексем на *-ынь* з огляду на варіанти суч. *Рабынь* (*Рябина*, *Рабина*, *Рабинка*, *Rzebnica*). Однак їхня наявність не виключає можливості бачити в них саме **Грабынь*, **Грабыня*, реально ж зафіксовані форми ілюструють спотворення назви внаслідок народної етимології, що загалом часто трапляється в топонімії. Отже, розглянутий гідронім *Rabinja*, разом із випадками на зразок серб. *Реника*, *Рзава*, *Рзѣв* (див. нижче) і под., репрезентує приклад руйнування початку слова – давню діалектну рису слов'янської фонетики, яку обов'язково потрібно враховувати (як певний діагностуючий критерій у визначенні первісної форми назв, побудованих за певним структурним зразком) у процесі аналізу слов'янської топонімії.

Хорв. *Perna* (бас. Сави) фонетично співвідносно зі ст.-рос. *Перна* – річка (р-н Москви) < **Перьна* (з депалаталізацією *-р'*) ~ блр. *Пёрне* – гелонім (бас. Прип'яті) < **Перьно* < **Перьно(је)*. Хорватську форму розцінено як похідне на *-ьн-*, її основу зіставлено з особовою назвою *Péro* (варіант до *Petar*; Е. Дікенманн). Прийняття це пояснення перешкоджають правила творення топонімів від антропонімів (сумнівність деривації особове ім'я + *-ьн-* = місцева назва). Видається доречним визначати всі наведені лексеми як рефлекси ад'сктивної основи **per-ьн-* ~ **perq*, **prati* ‘бити’, ‘прати’. В цьому разі в них імовірно вбачати результат еліпсису другого компонента первісно складених архаїчних водних назв на зразок **Перьна(ја) рѣка* й **Перьно(је) мѣсто*.

Хорв. *Prača* – назва гідрооб'єкту на території історичної Іллірії < **Pърача* ~ **prati* ‘бити, прати’, пор. словц. *Práča* (в угорських пам'ятках – *Parachan*, 1304 р.), пол. *Pracza*, *Pracz* (бас. Одеру й Вісли) – гідроніми. З огляду на це непереконливою виглядає спроба тлумачення хорв. *Prača* як іллірійського лексичного елемента у зв'язку з метатезою **Parti* > **Prati-* (таким чином М. Павлович намагався підтвердити думку Н. Вулича про локалізацію на цій території іллірійського племені *Partina*).

Етимологія хорв. гідроніма *Purnica* (бас. Сави) була обмежена віднесенням його до антропоніма *Pūro* (Е. Дікенманн). Ця версія не пояснює деталей словотвору, тому не виглядає переконливою. Гадаємо, *Purnica*, разом із укр. *Пурниця* (бас. Сейму), відтворює псл. **pur-ьн-ica* ~ **puriti* ‘обпекти, зігріти’, що нині зберігається лише у складі префіксальної форми, пор. **ob-puriti* (: серб., хорв. *òpuriti* ‘обпекти’ та ін.).

Для хорв. *Una* (*Vn*, 1240 р., *Wn*, 1249 р.; бас. Сави) існує кілька (неслов'янських) етимологій. Однак вони, вочевидь, спираються на вторинну форму, тому не виглядають переконливими. Між іншим, ідеться про первісний ад'єктив (fem.) псл. **juna* 'молода' із рано втраченим початковим етимологічним *j-*, пор. спорадичне зникнення його в слов'янських діалектах: схв. діал. *užina* 'обід', *užина* 'полуденок' поряд із *jūžina* 'закуска, кава після обіду' < *južina*. У такий спосіб тлумачиться й структура етимологічно тотожних хорв. *Una* водних назв: пол. *Una, Vna*, 1136 р. (суч. *Unia*) – пр. Варти, рос. *Уна*.

Zajm pataka, 1250 р. – назва потоку (бас. Сави) надійно пояснюється як репрезентант псл. **zъjъtъ*, проте не в такому поширеному його значенні, яке представлено в серб. *сајам, -ја* 'сейм, собор; базар' (префіксальна форма до *јѣт-, јејѣ* 'брати'), а в його гідрографічному вжитку, пор. укр. діал. зах. *сойми* «де води стикають ся, вода на соймах», *сойми* 'місце, де зливаються річки'. Власне гідронімним відповідником за межами Балкан виступає пол. *Seim* – озеро (бас. Вісли).

Групу сербських гідронімів *Рзава* (р-н Вишеграду), *Рзав*, ген. *Рзава* (р-н Ужиці), *Рзав* (бас. Західної Морави, Дрини) звичайно орієнтують на і.-с. **ard-* 'текти, лити, струменіти' (: д.-інд. *árdati* 'тече'), порівнюючи з назвою річки в Болгарії *Арда* й албанським потамонімом *Arzën*, що важко прийняти з причин їхньої формальної невідповідності наведеним сербським онімам. Сучасні назви – результат метапазу первісних **Крзава/Крзав* (*Кр-* > *Р-*) < **Къrzava/Къrzавъ*, в основі яких – субстантивовані ад'єктиви з суф. *-av-* від **къrz-* (~ і.-с. *(s)ker- 'гнути; різати'), пор. серб., хорв. *кързав* 'пошарпаний' < 'нерівний, кривий'.

Серб. *Обница, Обни(ш)а* (у давніх документах – як *Обна*, XIV-XVI ст.) – річкова назва (бас. Колубари), яку зараховують до кельтської (~ д.-ірл. *abann, Abóna* – річка у Британії) та іллірійської спадщини в гідронімі Балкан (пор. ще *Obna* – назва річки в хорватському Посав'ї; для неї також припускають кельтське походження чи кваліфікують як неясну). Однак ареал гідроніма не виключає його слов'янської етимології, а саме – консервацію в ньому рефлексу дофлексивного, пізніше граматично переоформленого (осмисленого як ад'єктив fem. **объна*) і.-с. діал. **obhi-ni* (**obhi* ~ псл. **ob*, друга частина консервує ступінь редукції і.-с. **nai-/noi-* 'нести'). Пор. структурну аналогію в псл. *обьдо* (: ст.-сл. *обьдо* 'скарб, багатство, спадок') – комбінація **obъ* з рефлексом і.-с. **dhē-* 'ставити' (> **děti*).

Пару лексичних архаїзмів репрезентують слов. *Idrijsca* (*Hydra*, 1335 р., *Idrisca*, 1337 р.), *Idrija, Idria*, 1086 р. (бас. Сочі) ~ пол. *Idryca* – гідронім, блр. *Идрия* – озеро, *Идрица* – річка (р-н Вітебська). Це питомі елементи слов'янського словника, котрі відтворюють **Ї-дъръја* – префіксальне похідне (пор. **јъ-веръ, *јъ-вълга*) від основи *дъr-* 'дерги, роздирати', граматично оформленої під впливом лексики на *-ъја* на зразок **oldъja*, та **Ї-дърица*.

Слов. *Karnahta* – назва лівої пр. річки Тер. Фонетично модифікований варіант, який сягає **Karmohhta* (граматично переоформлене **Karmohet?*) < псл. **Кърто-хътъ*, утвореного сполученням основ дієслова **кърмити* 'годувати' та

субстантивного *хъть ~ *хъѣти 'хотіти'. Пор. щодо структури рос. *Березохоть*, ген. -хти (бас. Волги) < *berzo-хъть ~ *berza 'береза'. Формальний бік запропонованого пояснення не викликає побоювань з огляду на поширену в слов'янських ідіомах заміну сонорних *m* > *n*, а також словенський діалектний пере-звук *o* > *a*.

Вперше дістали етимологічну інтерпретацію такі гідроніми: серб. *Бадрина*, *Дѣтина*, *Гръа*, *Кривевица*, *Мѣква*, *Rastonica*, *Реника*, *Sevica*, *Скроботуша*, *Скранеж*, *Сѹтвара*, *Трѣбѣс*, *Те(х)отина*, *Чакаъа*, хорв. *Baštra*, *Čeršak*, *Гуна*, *Ješči*, *Mezur*, *Maranth*, *Munjava*, *Tavija*, *Znick*, *Prkos* (Боснія), словн. *Dors*, *Lomtig*, *Milon* (?), *Sconica*, *Šlāžinik* (*Lasnich*) та ін.:

Baštra (бас. Сави; Е. Дікенманн визначає назву як етимологічно темну). Гідронім репрезентує псл. *Baščъra – давній дериват із преф. *ba- від основи *ščъr- ~ і.-с. *(s)ker- 'гнути, викривляти; різати' (ступінь редукції).

Реконструкція праформи *Čьkadlъja стає можливою завдяки серб. *Чакаъа* (бас. Тимоку) ~ *čьka-dl-ъja < *čьka-dlo – девербатив від *čьkati ~ *čьknoŭi (: серб., хорв. *čьknuti* 'вдарити, видати звук', рос. діал. *чкнутъ* 'штовхнути, вдарити когось, щось' та ін.). Первісно – назва діяча від назви інструменту, знаряддя праці, пор. словотвірно тотожне псл. *bьradl-ъja < *bьradlo < *bьrati. Тобто фігурально 'та, що б'є, штовхає'.

Назву хорв. *Čeršak* (бас. Сави) Е. Дікенманн кваліфікує як темну, сумніваючись у надійності форми. Проте досить імовірно, що в гідронімі консервується давній дериват на -акъ чи -ькъ від основи *čьrš-, співвідносний за кореневим вокалізмом щодо *кьrš-акъ < *кьrх- 'лівий' (< *кривий'), тобто йдеться про архетип *Čьršакъ / *Čьršькъ (?).

Серб. *Дѣтина* – назва річки, на якій стояло укріплене місто Ужиця, сягає псл. *Dětina ~ *dět-ina – похідне від дієприкметника (pass. perf.) на -t- від основи *dě(ja)ti 'діяти, робити' (для позначення будь-якої дії). Пор. дериват від рефлексу *dětina, а саме – рос. діал. *детинец* 'внутрішня воронка у верші' (у давньоруських документах ця лексема вживалася зі значенням 'внутрішня міська фортеця').

До праслов'янських гідронімів належать також: серб. *Мѣква* – рч. і потік (Метохія) < *Маку, -ъве – давня ѵ-основа ~ *makati, *močiti 'мочити', варіантна до відновленої в ЕССЯ *току, -ъве; серб. *Реника* (злив Адріатичного моря) < *Mor'enika (суч. форма – результат руйнування анлаута первісного *Море-ника) ~ *mor'e 'море' і *nikoŭi 'схилитися, пригискатися'; серб. *Скранеж* – рч. (Ужицький окр.), *Скранеж* (бас. Зах. Морави) < *Skorpežь ~ *skorp- 'різати; крутити, гнути' + суф. -ež-; серб. *Сѹтвара* – річка (Бок) < *Sotvara – дериват від *sъ-tvoriti (пор. *sq-vora < *sъ-verti), хоча не виключена похідність із преф. *sq- від імені *tvara < *tvoriti 'створювати'; хорв. *Гуна* – рч. < *Gьna ~ і.-с. *gel- 'стискати' та ін. назви.

У підрозділі 3.2. "Праслов'янський шар у гідронімії східної частини південнослов'янського ареалу" відновлено корпус прагідронімів Болгарії та Македонії (понад 180 одиниць). **Уперше дістали етимологічну інтерпретацію чи отримали нове тлумачення** назви: макед. *Бошавица*, *Бутурица*, *Маслч*, болг. *Добрида*,

Кожуца (Кѡжуць), *Кромено*, *Прьдла* (Прьдль) та ін., серед яких (тут наведено найбільш цікаві з погляду етимології та рідкісні утворення):

Aščerica*/Aščerъsъ* (: *Ещерица*, *Ещерец* – річка, л. Злетовиці п. Брегалниці, *Ештѣрец* – пр. Злетовської Реки) – префіксальні (на **a-*) деривати з коренем **ščer-* (: і.-с. **sker-* ‘гнути, викривляти’, ‘різати’), пор. морфологічно елементарне псл. *ščera* (: рос. діал. *щера* ‘камінь, плитняк’; Р.М. Козлова). Навіть побіжне зіставлення, з одного боку, назв на зразок макед. *Ещерица*, *Ещерец*, пол. *Jaszczeryca*, рос. *Ящера* – гідронім, ст.-рос. *Ещера* – річка (кол. Московська держава) < **A-ščer-*, а з другого – рос. *Щерец*, *Щерка* – водні назви (бас. Дніпра) < **Ščer-* вказує на префіксальний характер початкового **A-* (> *Ja-/Я-* > *E-*).

Далі: **Bošavica* (: макед. *Бошавица*, XVI ст. – річка) – похідне на *-ica* від adj. **boš-ava* ~ псл. **boh-otěti*/**boh-ъteti* (: слвн. *bohotěti* ‘пишно рости’, *bochtěti* ‘бути пишним, рясніти, буюти’); **Boturica* (: макед. *Бутурица*, XVI ст. – річка) ~ **bot-urъ* (: болг. діал. *бѡтур* ‘пінь, колода’, серб., хорв. *бѡтур* ‘різновид очерету’); **Dobroda* (?) (*Добрида*, XIV ст.; р-н Перистері) – рідкісне діал. утворення з формантом *-oda* від **dobrъ* ‘добрий’ (назва трансформована в мовленні грецького населення внаслідок її зближення з топонімами на *-ida*, звідки ауслат *-ida*), пор. ще відантропонічне похідне чес. *Dobrod-in* – топонім; **Kožidьca* (?), що відновлюється на базі болг. *Кожуца* (Кѡжуць) – річка, пр. Паничарки ~ рос. *Кожуца* (бас. Північної Двини) < пел. діал. **ko-židьca* – сполучення преф. **ko-* займенникового походження з утворенням на *-ьca* від основи, представленої в *židьkьъ* (: рос. *жидкий* ‘рідкий’), **židь* (: укр. *Жидь*, ген. *-i* – річка; бас. Дніпра).

Також у цьому підрозділі відновлено: **Masъlъ* (?) > макед. *Маслч*, XVI ст. – річка (Кочанска нахія) – консервація похідного за непродуктивною моделлю з преф. **ma-* від основи **sъlъ-* (*k-*розпирення ступеня редукції і.-с. **sel-* ‘текти’), якщо запис правильний і назва не являє місцеву форму на зразок **masъsь* ~ **maslo* ‘масло’; **Nesla(ja)* > болг. *Несла* – річкова назва (~ рос. *Несла*, блр. *Несла* (*Несловка*) – гідрооб’єкти в кол. Смоленській та Мінській губ.) – приклад давньої гідронімізації дієприкметника на *-l-* (act. perf.) від **nesti* ‘нести’, тобто в цьому випадку первісно була складена назва **nesla(ja) rēka* чи **nesla(ja) voda* з пізнішим еліпсисом другого компонента (з огляду на це не обов’язково вбачати в болгарській формі фрак. **Nestla* ~ *ned-/nad-* > прус. *Nadeyn*, 1388 р., *Neydowe*, 1332 р. та ін. – топоніми; В.М. Топоров, В. Томашек та ін.) та інші назви; **Voly,-ъve* (?) > болг. *Волве* – оз. (р-н Полини), рос. *Велва* – рч., пр. Печери (гирло Двини) < **Вольва*. Балканська назва фігурує ще в грецьких документах як Βόλβη – оз. (Мигдонія), пор. також Βόλβη, Βόλβος – фортеця (топоніми віднесені до фракійських без аргументації; Д. Дечев). Прагідронім **Voly,-ъve* сягає і.-с. **uolij-*, тобто *ij-*основи, яка належить до парадигми і.-с. **uel-* ‘повертати, вертіти, зиватися’.

Для цілого ряду гідронімів знайдено близькі або тотожні відповідники за межами болгарського та македонського ареалів (раніше вони не фігурували в дослідженнях з етимології південнослов’янської гідронімії) і тим самим обґрун-

товано їхню праслов'янську хронологію, уточнено географію цих давніх діалектних лексем, що дозволило побудувати (у розділі, присвяченому теоретичним питанням) на прикладах такого типу певні висновки щодо діалектного членування праслов'янської мовної зони Балкан (статті **Boboša*, **Bobrava*, **Buryhavisca*, **Dqbošynica*, **Kožidьca* (?), **Kromьno* / **Kroměno* (?), **Očь*, **Prqđьyla* та деякі ін.).

Загалом реконструкція праслов'янського прошарку в південнослов'янській гідронімії дозволяє: а) констатувати значну лексичну розбіжність у реліктових гідроніміконах обох підгруп південнослов'янської групи мов, і ця розбіжність репрезентує давні діалектні відмінності в мовленні місцевих слов'ян; б) давня лексична диференціація, відбита в праслов'янському гідроніміконі цієї мовної зони, дає свої докази для теорії, згідно з якою в ареал суч. балканослов'янських мов під час освоєння його слов'янським етносом, разом із носіями діалектів, яких сягають південнослов'янські мови, прийшли носії праслов'янських нарч, близькоспоріднених із давніми північнослов'янськими діалектами. Цей факт відтворює давню мовну ситуацію в балканському ареалі загалом, оскільки дублює аналогічний стан в іншій частині Балкан – Греції, де також помітний слід колишнього функціонування ідіомів, які за рядом показників тяжіють саме до західно- і східнослов'янських мов; в) оскільки часто прагідроніми не мають апелятивних відповідників у жодній зі слов'янських мов, проте мають типову для них будову, велика група гідронімів дістає кількох варіантів тлумачення. Це необхідний крок в опісі й теоретичному обґрунтуванні методики реконструкції праслов'янської топонімії, оскільки потрібно врахувати всі потенційні джерела гідронімів, якими можуть бути слов'янські словотвірні гнізда з омонімічними апелятивними основами. Обов'язковим елементом процедури етимологічного аналізу при цьому виступає передбачення можливості того, що в конкретному випадку маємо справу не з первісним варіантом, а зі значно модифікованою формою.

У «**Висновках**» узагальнено теоретичні та практичні результати, отримані під час дослідження.

1. Інфільтрація слов'янської мовної норми в окремі частини балканського ареалу розпочалася щонайменше в III-IV ст. н. е., про що свідчить слов'янська генеза балканських топонімів (етимологізуються саме на слов'янському мовному ґрунті), зафіксованих у римських пам'ятках того часу. Отже, хронологічну межу появи тут носіїв слов'янського мовлення доцільно відсунути вглиб віків на кілька століть. Дата «V ст.», таким чином, збігається з початком однієї з пізніших хвиль слов'янського переселення на Балкани, яка охопила практично всю їхню територію, закінчившись формуванням тут сучасних південнослов'янських народів і їхніх мов.

2. Імовірною територією – осередком експансії носіїв слов'янського мовлення на Балкани виступає давня Паннонія, де слов'янська топонімія фіксується вже в II-III ст. н. е. Важливим фактом у системі доказів, які використовуються для визначення векторів поширення слов'янської мовної норми, виступає відкриття ряду паннонсько-балканських топонімних ізоглос, які, власне, й засвідчують напрямок руху носіїв праслов'янських діалектів із Паннонії в межі

балканського ареалу. Подальші пошуки подібного матеріалу можуть відкрити нові аспекти проблематики визначення меж території праслов'янської мовної області.

3. У праслов'янському топоніміконі Греції (він відбиває значний фрагмент місцевого діалектного праслов'янського словника) виділяються кілька груп лексем: а) назви з широким колом слов'янських відповідників; б) назви з аналогами у південнослов'янських мовах; в) назви без точних еквівалентів у слов'янських ідіомах за межами Греції; г) назви, які мають відповідники лише в лексиці східно- й західнослов'янських мов (близько 100 одиниць). Все це – свідчення складності праслов'янської діалектної карти грецької території.

4. Форми, що пов'язують праслов'янський топонімікон Греції винятково з архаїчним словником північнослов'янського ареалу (**Byrlo*, **Gostyni*, **Kъrtьсь*, **Mѣlica*, **Рьтъльскъ*, **Рьтъль*, **Sѣtomja*, **Tulь*, **Volmь*, gen. -i, **Žityni* та ін.), особливо показові в плані давньої лінгвістичної географії. Південнослов'янські паралелі для цих форм відсутні. Ареал, де концентруються топоніми з непівденнослов'янськими ознаками, окреслюється південним заходом Греції. Етимологічно показовий матеріал дозволяє зі значним ступенем імовірності виділити тут кілька зон концентрації: а) р-н узбережжя Іонічного моря; б) Пелопоннес; в) південна частина Греції (Фтіотіс, Беотія, Евританія); г) Фессалія та частково Македонія.

5. На ці зони накладається ареал фонетичних особливостей (відбиті місцевою слов'янською топонімією), аналоги яким існують лише у західно- і східнослов'янських діалектах (окремі – у сербських і хорватських): а) рефлекс псл. **ě* > *i*; б) делябіалізація *ü* > *i*; в) рефлекс сполуки «губний + *j*» без l-epentheticum; г) рефлекс сполуки *dj* > *ž*, *z*; і) збереження праслов'янської групи *dl*; д) рефлекс *tl̥t* > *tl̥t* (>*tlut*) «західнослов'янського типу»; е) збереження в окремих випадках архаїчної стадії еволюції формули *tert* > *terət*, як у східних слов'ян. Найявність аналогічного результату еволюції структури *tol̥t* > *tolət*, засвідченого в давніх паннонських топонімах III ст. н. е., дозволяє припустити, що цей процес розпочався ще на території Паннонії, звідки носії слов'янських діалектів, яким була властива зазначена риса, прийшли на Балкани. Цим самим збагачується доказова база теорії про поширення звукової інновації *tert* > *terət*, *tol̥t* > *tolət* саме з території Середнього Подунав'я (Т. Мілевський розглядав цей ареал як центр слов'янської території, називаючи метатезу плавних серед семи фонетичних інновацій, що поширювалися з цього центру) і, що важливіше, поширення її звідси на Балкани.

6. Проаналізований корпус назв дає підстави констатувати мовну неоднорідність слов'ян Греції: окрім населення, що за рядом мовних показників попередніми дослідниками визначене як болгаро-македонське, тут був наявний ще потік слов'ян, предки яких у межах слов'янської прабатьківщини, до розселення на нові землі, були носіями того ж прадіалекту, що й частина майбутніх західних і східних слов'ян. Із часом носії цієї, непівденнослов'янської, норми (фонетичної, лексичної) були або еллінізовані чи албанізовані, або аси-

мільовані болгаро-македонським оточенням, яке преваловало на цій території. Вірогідно, центр ареалу цих давніх непівденнослов'янських діалектів локалізувався в р-ні чотирьох зон концентрації топонімів, які консервують архаїчні слов'янські лексеми з переліченими вище ознаками. Аналіз матеріалу дозволяє зробити припущення, що межі цього ареалу навряд чи поширювалися за умовну лінію, створену, з одного боку, нижньою течією рч. Струми, з іншого, – округами грецьких міст Сидерокастрон, Драма, Ксанти та течією рч. Мариці.

Висновок про неоднорідність слов'янського мовного компонента Греції підтримується ще й фактом наявності у місцевій слов'янській топонімії форм, які репрезентують ізолекси зі східно- й західнослов'янськими мовами плюс словенська чи сербська або хорватська, болгарські ж і македонські паралелі відсутні, що також не свідчить на користь теорії про належність діалектів грецьких слов'ян виключно до болгаро-македонської гілки. Сам факт подібних топонімічних збігів (з одного боку – сербські, хорватські географічні назви, з другого – архаїчні слов'янські топоніми Греції) вказує на потенційну можливість заселення деяких регіонів сучасних Сербії, Хорватії слов'янськими вихідцями з Греції – власне, слов'янами, які були носіями тих самих давніх неболгарських, немакедонських діалектів.

7. Реконструкція праслов'янського шару в гідронімії південнослов'янської мовної зони виявляє різну кількість прагідронімів у західній та східній її частинах. Однак ця різниця не має вирішального значення для оцінювання праслов'янської спадщини у південнослов'янському гідроніміконі, оскільки при такому оцінюванні важливо здійснити опис праслов'янських гідроніміконів басейнів великих балканських водних артерій загалом, дистрибуція ж за ареальним принципом умовна й застосовується лише для зручності репрезентації матеріалу.

8. Картину давньої мовної ситуації на Балканах, багато в чому схожу на ту, що репрезентується слов'янським топоніміконом Греції, засвідчує реліктовий південнослов'янський гідронімікон, який, окрім форм, спільних для всіх слов'янських мов, а також давніх назв без еквівалентів у слов'янських ідіомах за межами Балкан, має всередині ще помітні лексичні розбіжності, котрі виходять за межі звичайного протиставлення болгаро-македонського та сербсько-хорватсько-словенського словників. У ньому виділяються дві групи назв, які також поєднують його саме з північнослов'янським гідронімічним реєстром. При цьому виділені у двох частинах (західній та східній) південнослов'янського ареалу ряди гідронімічних ізоглос (болгаро-північнослов'янські: **Bobrava*, **Bvrloga*, **Dobroda*, **Grona*/*Gronъ*, **Jana*, **Kotica*, **Očъ*, **Qča*, **Rosica*, **Ryla*, **Tyca*, **Vidima*, **Vitъboŭъ*, **Vodoča*/*Vodotoča* (?), **Voly*, -ъve та словенсько- чи сербсько-хорватсько-північнослов'янські: **Brava*, **Grabyni*/*Grabynъ*, **Gъdynъ*, **Gъlša*, **Јьдъrъja*, **Јьдъrica*, **Klobaša*, **Korana*, **Mlava*, **Myročъ*, **Obъn(ic)a*, **Opava*, **Pelva*, **Praga*/*Pragъ*, **Pъrkozъ*, **Rajъna*, **Rama*, **Ruja*, **Sobina*, **Suja*, **Ščema*, **Usežъ*, **Velestica*, **Viselъ*) не перетинаються, що може свідчити про

перенесення їх на Балкани та в Словенію двома різними слов'янськими потоками, які на території, з якої розпочалося слов'янське розселення, контактували або утворювали одне діалектне угруповання з частиною слов'ян – предків східних і західних.

Отже, південнослов'янська гідронімія, разом із реліктовою слов'янською топонімією Греції, демонструє явні рудиментарні ознаки неспівденнослов'янської норми (фонетичної, лексичної), що свідчить про давню мовну ситуацію на Балканах, близький аналог якої представлений у західнослов'янській мовній зоні (особлива «незахіднослов'янська» позиція серболужицьких мов) та в діалекті крашованських сербів (тяжіє до північнослов'янських мов).

9. Праслов'янський гідронімікон південнослов'янської території дозволяє локалізувати тут осередки давнього слов'янського мовлення. Зокрема, зони концентрації найбільшої кількості реліктових водних назв указують на найдавніші ареали місцевих слов'янських діалектів, як і на територію найдавнішого проживання балканських слов'ян. Ці ареали окреслюються районом узбережжя правих приток рч. Сави та приток рч. Морави (Західної, Великої, Південної).

10. Гідронімія виступає додатковим набором маркерів, які вказують на помітну лексичну диференціацію слов'янських діалектів Балкан у давнину: при наявності у південних слов'ян певної кількості спільних для них слів із топографічним значенням гідронімізувалися вони лише в одній частині (наявні паралелі у східних та західних слов'ян), друга ж використала такі терміни в інших топонімічних класах, але не в гідронімному. Цей факт, *разом з усім, що було викладено у попередніх пунктах*, характеризує слов'янську мовну ситуацію на Балканах у давню добу, достатньою мірою підкреслюючи складність тієї діалектної основи, на якій формувалися південнослов'янські мови, а також ті давні слов'янські мови Греції, котрі рано припинили своє існування через еллінізацію та албанізацію їхніх носіїв.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан. – К.; Кіровоград: КОД, 2008. – 420 с. (Рец.: *Сенів М.Г.* // *Studia germanica et romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – 2008. – Т. 5, № 3 (15). – С. 132-136).
2. Значення ономастичного матеріалу для слов'янської етимології // *Мовні і концептуальні картини світу.* – 2002. – № 6, кн. 1. – С. 164-168.
3. Слов'янські топоніми на території Греції. II (етимологічний коментар) // *Студії з ономастики та етимології.* 2002: [зб. наук. праць / відп. ред. О.П. Карпенко]. – К.: Київ, 2002. – С. 112-116.
4. Праслов'янські суфіксальні похідні за даними балканської топонімії // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах:* [зб. наук.

праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – Вип. 6. – С. 140-144.

5. Слов'янські топоніми на території Греції. III (етимологічний коментар) // Студії з ономастики та етимології. 2003: [зб. наук. праць / відп. ред. В.П. Шульгач]. – К.: Аспект, 2003. – С. 47-56.

6. Слов'янські топоніми на території Греції. IV (етимологічний коментар) // Восточноукраїнський лінгвістический сборник: [зб. науч. трудов / отв. ред. Е.С. Отин]. – Донецьк: Донецчина, 2004. – Вып. 9. – С. 37-42.

7. Праслов'янські безсуфіксні похідні за даними балканської топонімії // Studia germanica et romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2004. – Т. 1, № 2. – С. 67-73.

8. Слов'янські топоніми на території Греції. V (етимологічний коментар) // Студії з ономастики та етимології. 2005: [зб. наук. праць / відп. ред. В.П. Шульгач]. – К.: Академперіодика, 2005. – С. 46-51.

9. Слов'янські топоніми на території Греції. VI (етимологічний коментар) // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 83-86.

10. [Рец. на:] Етимологія української мови / О.І. Потапенко, Л.П. Кожуховська, Л.Е. Довбня, Т.В. Чубань, Т.М. Левченко. Вид. друге, доп. і випр. – К., 2003. – 204 с. // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 85-98.

11. Праслов'янський шар у гідронімії Сербії, Хорватії, Боснії, Герцеговини та Чорногорії. I // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 47-54.

12. Слов'янські топоніми на території Греції. VII (етимологічний коментар) // Студії з ономастики та етимології. 2006: [зб. наук. праць / відп. ред. О.П. Карпенко]. – К.: Пульсари, 2006. – С. 42-50.

13. Праслов'янський шар в гідронімії Сербії, Хорватії, Боснії, Герцеговини та Чорногорії. II // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: [зб. наук. праць / гол. ред. Л.І. Шевченко]. – К.: Київський університет, 2007. – Вип. XIV. – С. 31-41.

14. Слов'янські топоніми на території Греції. VIII (етимологічний коментар) // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 60-65.

15. Рефлекси індоєвропейських основ у слов'янській гідронімії // Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 289. – С. 3-9.

16. Із слов'янської гідронімії. IV: серб. *Дивора*, серб. *Rastonica* ~ рос. *Ростоя*, серб. *Висель*, *Виселья* ~ пол. *Wisel*, серб. *Војница* ~ рос. *Войница*, серб. *Врбас* та ін. // Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 321-322. – С. 422-426.

17. До питання про реконструкцію праслов'янського шару похідних із формантами *-uni* / *-uny* та *-ava* // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: [зб. наук. праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 155-163.

18. Праслов'янський шар в гідронімії Сербії, Хорватії, Боснії, Герцеговини та Чорногорії. III // Актуальні проблеми української лінгвістики:

теорія і практика: [зб. наук. праць / гол. ред. Л.І. Шевченко]. – К.: Київський університет, 2007. – Вип. XV. – С. 49-56.

19. З праслов'янської гідронімії Балкан // Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 382-384. – С. 269-272.

20. Праслов'янський гідронімікон Словенії. I // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 71-81.

21. Словотвірно-етимологічний коментар до групи гідронімів басейну Сави // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: [зб. наук. праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 16. – С. 16-22.

22. Слов'янські топоніми на території Греції. IX (етимологічний коментар) // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 80-87.

23. Слов'янські топоніми на території Греції. X (етимологічний коментар) // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 58-64.

24. До реконструкції первісної форми групи словенських гідронімів (Праслов'янський гідронімікон Словенії. II) // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: [зб. наук. праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 74-80.

25. О некоторых грамматических архаизмах праславянского. II // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: [зб. наук. праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 18. – С. 156-160.

26. Слов'янські топоніми на території Греції. I // *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзник / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К.: Київ, 2002. – С. 49-56.

27. Давня ономастика Балкан і реконструкція праслов'янської діалектної лексики // Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми: матеріали III Міжнар. лінгвістичного семінару, 11-14 червня 2004 р. / Відп. ред. В.Д. Каліущенко. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 193-198.

28. Палеобалканская ономастика и ранняя славянская волна на Балканах // Актуальные вопросы славянской ономастики: материалы II Междунар. науч. конф. «Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах», 11-12 нояб. 2004 г., Гомель / Отв. ред. Р.М. Козлова. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2004. – С. 71-76.

29. Праслов'янський антропонімікон Балкан у середньовічних джерелах // Актуальні питання антропоніміки: Зб. матеріалів наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. – К.: Академперіодика, 2005. – С. 97-103.

30. Из славянской гидронимии. III: укр. *Сóб*, рус. *Солза*, пол. *Solza* и др. // *Acta onomastica*. – 2006. – Роç. XLVII. – С. 239-243.

31. Праслов'янські діалекти Греції (за даними топонімії) // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького: Зб. наук. праць / Наук. ред. Г. Альтманн, І. Задорожна, Ю. Мацкуляк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 438-445.

32. Праслов'янські діалекти Греції за свідченням топонімії. Лексика // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі: Міжнар. наук. конф. (5–7 березня 2008 р., Київ) до 100-річчя проф. Ф.Т. Жилка: Тези доп. / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008 – С. 81-83.

33. Из славянской гидронимии. IV: хорв. *Zajut pataka, Molvica*, рус. *Полга, Пулбум*, бйр. *Укое*, укр. *Псел, Псло* // Acta onomastica. – 2008. – Роф. II. – С. 149-153.

34. Архаїзми у слов'янській топонімії Балкан // Studia Ruthenica Craoviensia. – 2009. – Т. 3. – С. 207-211.

Анотація

Гляді О.І. Праслов'янська топонімія балканського ареалу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янські мови. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, 2009.

Дисертацію присвячено дослідженню реліктового слов'янського топонімікона Балкан. На підставі етимологічного аналізу значної кількості ономастичного матеріалу тут висувається гіпотеза про присутність на Балканах носіїв слов'янського мовлення вже у III-IV ст. н. е., формулюються критерії хронологічної стратифікації слов'янських топонімів Греції, здійснюється реконструкція фрагментів словника місцевих праслов'янських діалектів та корпусу праслов'янських гідронімів південнослов'янських мов. Результати реконструкції дозволяють схарактеризувати особливості праслов'янських діалектів грецької території (частково – території суч. південнослов'янських країн), їхнє відношення до інших слов'янських ідіомів. Обґрунтовується гіпотеза про наявність тут у Середньовіччя діалектів, близькоспоріднених саме з давніми північнослов'янськими, а не південнослов'янськими мовами, що підтверджується матеріалом прагідронімного реєстру південнослов'янського ареалу, який також засвідчує залишки непівденнослов'янської лексичної норми.

Ключові слова: архетип, праслов'янський, етимологія, топонім, прагідронім, апелятив, дериват.

Аннотация

Илиади А.И. Праславянская топонимия балканского ареала. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.03 – славянские языки. Институт языковедения им. А.А. Потебни НАН Украины, Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию реликтового славянского топонимикона Балкан. На основании этимологического анализа значительного в количественном отношении материала в работе обосновывается точка зрения о присутствии носителей древней славянской речи на Балканском полуострове уже в III-IV ст. н. э., формулируются критерии хронологической стратифика-

ции славянских географических названий Греции, осуществляется реконструкция фрагмента словаря местных праславянских диалектов и корпуса праславянских гидронимов южнославянских языков. Результаты реконструкции позволяют охарактеризовать особенности (фонетические, лексические) праславянских диалектов греческой территории (отчасти – территории современных южнославянских стран), выяснить их отношение к идиомам остальных частей Славии.

В работе аргументируется точка зрения, согласно которой славянское население Греции, вопреки существующему в палеославистике мнению о принадлежности его исключительно к болгаро-македонской ветви, не было однородным в языковом отношении. Этимологический анализ славянского топонимического суперстрата греческой языковой области выявляет наличие в речи местных славян лексем, отсутствующих в апеллятивном словаре болгарского и македонского языков, и, по-видимому, отсутствовавших в нем изначально: множество слов со временем утрачивается в апеллятивном фонде, но при этом сохраняется в ономастиконе, поэтому факт отсутствия их следов также в болгарской и македонской топонимии свидетельствует в пользу предположения, что древнему лексикону этих языков не был известен ряд лексем, засвидетельствованных в славянском топонимиконе Греции (формы типа **Bvrlo*, **Gostyni*, **Kъrtъсь*, **Mělica*, **Pъrmъskъ*, **Pъstъbъ*, **Sětomja*, **Tulъ*, **Volmъ*, ген.-и, **Žityni* и др.). Наоборот, близкие и/или тождественные соответствия регистрируются в сербском, хорватском и словенском. Более того: значительная группа славянских лексем, реконструируемых на основе топонимов Греции, вообще не имеет соответствий в южнославянских языках, имея структурно близкие или тождественные аналоги в словаре западно- и восточнославянских языков. Фонетическая структура этих и некоторых других географических названий демонстрирует ряд черт, аналоги которым также существуют только в севернославянском ареале. Все эти следы неюжнославянской лексической и фонетической норм у славян Греции говорят о наличии на праславянской диалектной карте Балкан островных ареалов речи, близкой к речи предков западных и восточных (не южных!) славян. В соответствии с географией такого рода названий в диссертации очерчиваются приблизительные границы этих ареалов.

Обоснованная в диссертационном исследовании точка зрения находит поддержку в результатах реконструкции праславянского гидронимикона южнославянских языков, который также демонстрирует остатки неюжнославянской лексической нормы, а именно – два ряда непересекающихся изоглосс: сербо-хорватско-/словенско-севернославянские и болгаро-македонско-севернославянские (последние выходят за рамки известных в палеославистике болгаро-лехитских соответствий, поскольку имеют аналоги еще в чешском и словацком лексиконах). Эти параллельные ряды изоглосс (1. **Bobrava*, **Bvrloga*, **Dobroda*, **Grona*/**Gromъ*, **Jana*, **Kotica*, **Očъ*, **Qča*, **Rosica*, **Ryla*, **Tyča*, **Vidima*, **Vityboľъ*, **Vodoča*/**Vodotoča* (?), **Voly*, -ъве; 2. **Brava*, **Grabyni*/**Grabynъ*, **Gъdynъ*,

**Gьlša*, **Љдърѣја*, **Љдърѣца*, **Клобаša*, **Корана*, **Млава*, **Муроць*, **Обьн(и)а*, **Орава*, **Релва*, **Прага/Прагь*, **Рьркозь*, **Рајьна*, **Рама*, **Руја*, **Собина*, **Суја*, **Ščema*, **Useзь*, **Velestica*, **Viselь*), возможно, также указывают на то, что в заселении славянами территории современных южнославянских стран принимала участие какая-то часть племен, бывших носителями того же прадиалекта, на котором говорили и предки западных и восточных славян, и двигались они по балканской территории двумя независимыми потоками. Первоначальным ареалом праславянских диалектов, с территории которого осуществлялась экспансия славянской речи на Балканы, в диссертации признается Среднее (венгерское) Подунавье, где славянская (это показывает проведенный в работе этимологический анализ) топонимия фиксируется уже во II-III вв. н. э. Лексические связи этой топонимии (паннонско-балканские изоглоссы) и отраженные в ней фонетические особенности (древние случаи метатезы в словах, имеющих структуру типа тьрт, тьлт) предоставляют в руки исследователей новые доказательства для подтверждения теории о Паннонии как центре праславянского ареала, центра распространения фонетических инноваций, откуда их носители пришли на Балканы.

Приводимый в диссертации материал (результаты реконструкции праславянского слоя в южнославянской гидронимии) также позволяет установить древнейшие очаги славянской речи в границах современных ареалов южнославянских языков.

Ключевые слова: архетип, праславянский, этимология, топоним, прагидроним, апеллятив, дериват.

Abstract

Иiadi O.I. Common-Slavic Toponymy of Balkan Areal. – Manuscript.

The Dissertation is submitted for the Doctor of Sciences (Philology) degree: speciality 10.02.03 – Slavic languages. The O.O. Potebnya Institute of Linguistics at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2009.

The thesis is devoted to the relic Slavic toponymicon of Balkans. Based on the etymological analysis, the attitude on presence on Balkans the bearers of Slavic dialects already in III-IV c. A.D. is grounded and there criteria of Slavic toponyms in Greece chronologic stratification are formulated as well. There reconstructions of part of the local Proto-Slavic dialect vocabulary and Proto-Slavic hydronyms of Southern-Slavic languages are done. The results of reconstructions allows to characterize peculiarities of Proto-Slavic dialects of the Greek territory and its correlation with the other Slavic languages. The author proposes his own point of view on availability here in Middle Age dialects, just closely related with ancient Northern-Slavic but not with the Southern-Slavic languages. It's confirmed by the material of protohydronyms registre of the Southern-Slavic area that witches remains of the non-Southern-Slavic lexic and phonetic norms.

Key words: archetype, Proto-Slavic, etymology, toponym, protohydronym, appellative, derivate.

Підписано до друку 12.03.2009 р. Формат 60×900/16. Папір офсет.
Друк офсет. Ум. друк. арк. – 1,62. Обл.-вид. арк. – 1,75. Тираж 100 прим. Зам. № 25

ПП «Інвест-груп»
25006, м. Кіровоград, вул. Луначарського, 43.
Тел. 22-45-78